

METODY DOBORU RESPONDENTA

W rozdziale tym przedstawione zostały podstawowe zasady doboru osób w różnych sytuacjach badawczych. Zrozumienie i przyswojenie zawartej w nich logiki pozwala ankieterowi na podejmowanie w praktyce poprawnych decyzji co do zaakceptowania bądź wykluczenia danej osoby jako respondenta. Ułatwia też wyjaśnienie rozmówcy, dlaczego akurat on został wybrany jako osoba badana.

7.1. Badana zbiorowość

Przedmiotem każdego badania jest pewna **zbiorowość** ludzi. Definicja badanej zbiorowości jest równoważna udzieleniu odpowiedzi na pytanie: kogo badamy czy też kto może być respondentem w konkretnym badaniu. Najczęściej badaną zbiorowość stanowi dorosła ludność Polski. Do badanej zbiorowości należą w tej sytuacji wszystkie osoby na stałe mieszkające w Polsce, które w momencie badania mają ukończone 18 lat. Zbiorowość ta liczy około 27 mln osób.

Nie zawsze jednak badanie obejmuje pełną zbiorowość dorosłej ludności Polski. W wielu badaniach zbiorowość ta jest zawężona poprzez podanie dodatkowych kryteriów. Na przykład, przedmiotem badania może być zbiorowość mężczyzn aktywnych zawodowo. Dodatkowymi kryteriami są tu płeć (respondent musi być mężczyzną) oraz fakt aktywności zawodowej (stała praca przynosząca dochód).

Jest sprawą **podstawową**, aby przed rozpoczęciem pracy ankieter rozumiał dokładnie, w jaki sposób w danym badaniu została określona badana zbiorowość. Komu pytania ankiety można zadawać, a kogo należy z badania wykluczyć. Przeprowadzenie wywiadu z kimś, kto nie zalicza się do badanej zbiorowości, mija się z celem, ponieważ informacje uzyskane od tej osoby nie będą przydatne podczas późniejszej analizy wyników badania. Jest to - mówiąc inaczej - rozmowa przeprowadzona na próżno. Ankieter za przeprowadzenie takiej rozmowy nie otrzyma wynagrodzenia.

Następujący przykład pozwoli lepiej zrozumieć, dlaczego przestrzeganie kryteriów przynależności do badanej zbiorowości jest ważne. Przyjmijmy, że badanie dotyczy postaw wobec aborcji w zależności od osobistych doświadczeń w tym zakresie. Chodzi o porównanie poglądów na ten temat kobiet, które przynajmniej raz zdecydowały się na przerwanie ciąży, oraz tych, które tego nigdy nie robiły. Badana zbiorowość obejmuje w tej sytuacji wyłącznie kobiety. Jeśli ankieter rozmowę przeprowadzi z mężczyzną (czyli z osobą nie należącą do badanej zbiorowości), to jej rezultat - w postaci uzyskanych odpowiedzi na pytania ankiety - będzie bezużyteczny z punktu widzenia celów badania. I to nie dlatego, że osoba taka nie ma wyrobionego zdania lub dostatecznej wiedzy na temat badanych problemów. Mogłoby się np. okazać, że ów mężczyzna jest lekarzem-ginekologiem i z problemem aborcji spotyka się na co dzień w swojej praktyce zawodowej. Mimo to jego poglądy zawsze będą poglądami obserwatora, osoby patrzącej na zjawisko z zewnątrz. Nie może on pełnić tu roli podmiotowej i jego odczucia bądź opinie zawsze będą inne niż kobiety, której problem aborcji może dotyczyć osobiście.

W wielu sytuacjach granice badanej zbiorowości nie są wyraziste. Jak ankieter ma zareagować w sytuacji, gdy badanie obejmuje ludność miejską, zaś wskazana osoba prowadzi na obrzeżach miasta gospodarstwo rolne? Lub też badana zbiorowość obejmuje osoby prowadzące działalność gospodarczą, a działalność osoby wskazanej ankieterowi ograniczyła się do zarejestrowania rozpoczęcia prowadzenia działalności gospodarczej w odpowiednim urzędzie, czemu nie towarzyszyły jakiegokolwiek dalsze kroki w kierunku uruchomienia takiej działalności? Tego typu dylematy pojawić mogą się zawsze, toteż przed rozpoczęciem pracy ankieter musi uzyskać pewność kogo zaliczyć, a kogo nie, do badanej zbiorowości.

Definicja badanej zbiorowości obejmuje na ogół nie tylko kryteria przedmiotowe lub terytorialne, ale również czasowe. Badanie może trwać od kilku do kilkunastu dni, a także dłużej. W tym okresie skład badanej zbiorowości może ulegać zmianom. Na przykład, jak ma zachować się ankieter w sytuacji, gdy badanie obejmuje

osoby pełnoletnie, wskazana zaś osoba kończy 18 lat następnego dnia? Czy można z nią przeprowadzić wywiad od razu, czy należy poczekać z tym do następnego dnia, czy też w ogóle nie należy przeprowadzać z nią wywiadu, ponieważ w dniu wizyty ankietera formalnie nie ma ukończonych osiemnastu lat?

Aby uniknąć podobnych dylematów definicja badanej zbiorowości musi być dostatecznie precyzyjna, a zarazem łatwo przekładalna na język konkretnych sytuacji praktycznych. Z reguły sposób postępowania ankietera określa **instrukcja doboru** osób. W powyższym przykładzie odpowiedni fragment instrukcji doboru mógłby brzmieć następująco: *Badanie obejmuje osoby pełnoletnie, to jest takie, które najpóźniej w dniu poprzedzającym pierwszą wizytę ankietera miały 18-te urodziny.*

Jeśli definicja badanej zbiorowości opiera się wyłącznie na kryteriach obiektywnych (płeć, wiek, miejsce zamieszkania itp.), to najczęściej w instrukcji doboru można sformułować reguły, pozwalające w sytuacjach wątpliwych rozstrzygnąć, czy wskazana osoba należy do badanej zbiorowości, czy też nie. Trudności mogą natomiast wystąpić w przypadku, gdy definicja badanej zbiorowości zawiera również lub wyłącznie kryteria subiektywne, to znaczy takie, gdy potencjalna badana osoba musi sama rozstrzygnąć, czy spełnia owe kryteria.

Przypuśćmy, że badana osoba obejmuje mężczyzn w wieku 18–44 lata, którzy przynajmniej raz w tygodniu piją piwo. Informacja o „picciu piwa przynajmniej raz w tygodniu” ma charakter subiektywny, gdyż potencjalny respondent musi sam określić, czy spełnia to kryterium, czy też nie. Gdyby wskazany mężczyzna miał zwyczaj regularnego picia piwa (np. zawsze w sobotę lub codziennie po pracy), to zapewne nie miałby problemów z zaliczeniem siebie do kategorii „pijących piwo przynajmniej raz w tygodniu”. Jeśli jednak pije piwo w sposób nieregularny, to wątpliwości mogą się pojawić. Jak ma postąpić ankieter, jeśli potencjalny respondent określił swoją sytuację w sposób następujący: *W zasadzie piję piwo codziennie, z kolegami po pracy. Ale od dwóch tygodni nie pitem, gdyż chorowałem, brałem antybiotyki i lekarz mi zabronił...*

Po takiej wypowiedzi ciężar zaliczenia bądź nie potencjalnego respondenta do badanej zbiorowości przenosi się z powrotem na ankietera. Musi on umieć dokonać rozstrzygnięcia zgodnego z założeniami badania, gdyż w przeciwnym przypadku albo osoba należąca do badanej zbiorowości nie zostanie objęta badaniem, albo też osoba nie należąca do badanej zbiorowości niesłusznie weźmie udział w badaniu. W obu przypadkach mamy do czynienia z błędem ankietera, prowadzącym do wypaczenia wyników badania.

Z podanych powodów jest bezwzględnie konieczne, aby ankieter dokładnie zapoznał się z określeniem badanej zbiorowości podczas szkolenia do badania i wątpliwości co do sposobu rozumienia lub interpretowania zastosowanych kryteriów doboru zgłosił koordynatorowi prosząc o dodatkowe wyjaśnienia. Leży to zarówno w interesie samego ankietera (za wywiad zrealizowany z niewłaściwie dobraną osobą nie przysługuje wynagrodzenie), jak też w interesie ośrodka prowadzącego badanie.

7.2. Termin realizacji badania

Każde badanie posiada określony termin jego realizacji. O terminie tym ankieter jest informowany podczas szkolenia do badania. Wszystkie wywiady ankieter musi zrealizować w ustalonym terminie. Wywiady zrealizowane poza tym terminem są z różnych względów nieprzydatne i ankieterowi nie przysługuje za nie wynagrodzenie.

Termin realizacji badania jest z reguły kilku- lub kilkunastodniowy. W tym czasie ankieter zobowiązany jest zrealizować przydzielone mu wywiady. Na ogół jest rzeczą obojętną, w które konkretnie dni ankieter wywiady zrealizuje. Ważne jest jedynie, aby wszystkie zostały przeprowadzone w podanym terminie.

Doświadczeni ankieterzy starają się rozpocząć pracę w dniu rozpoczynającym okres realizacji badania i w pierwszej kolejności przeprowadzić wywiady z respondentami, co do których mają przypuszczenie, że będzie im trudniej do nich dotrzeć. W ten sposób w przypadku nieprzewidzianych trudności mają pewną rezerwę czasu na podjęcie próby ponownego kontaktu z osobami dobranymi do badania, z którymi wcześniej wywiadów nie udało się zrealizować.

Poważnym błędem jest natomiast odkładanie pracy na końcowe dni terminu realizacji badania. Może się okazać, że wywiady będą trwały dłużej, niż ankieter przewidywał, bądź też pojawią się trudności w odnalezieniu osób wybranych do badania czy skłonieniu ich do udziału w badaniu. Może to doprowadzić do sytuacji, gdy ankieter nie będzie w stanie wywiązać się z podjętych zobowiązań i nie zrealizuje wszystkich przydzielonych mu wywiadów. Jest to sytuacja, która **dyskwalifikuje go jako ankietera**. Instytut badawczy nie może już bowiem podjąć żadnych działań zaradczych (termin realizacji badania już się zakończył), przez co badanie nie zostaje zrealizowane zgodnie z założeniami. Zniweczony tym samym zostaje wysiłek wielu ludzi, którzy swoją pracę wykonali solidnie i w terminie.

Jeśli zatem na skutek zaistnienia okoliczności losowych ankieter przewiduje, że nie będzie w stanie wykonać pracy w terminie realizacji badania (np. choroba, nieprzewidziane wydarzenia rodzinne, nagły wyjazd służbowy itp.), to o fakcie tym musi bezzwłocznie zawiadomić koordynatora przekazując mu pobrane materiały badawcze. Im szybciej to uczyni, tym większa jest szansa, że koordynator pracę tę przekaze innemu ankieterowi, który zdąży ją wykonać w terminie.

Istnieją badania, w których termin realizacji jest jednodniowy. Jest to typowa sytuacja w badaniach medialnych, gdy respondenta pytamy o oglądane programy telewizyjne, słuchane stacje radiowe czy czytaną prasę. Wyniki tych badań zestawia się bezpośrednio z treścią emitowanych programów telewizyjnych, radiowych, a zwłaszcza z zamieszczonymi w nich reklamami. Aby zestawienie takie móc zrobić, badanie jest realizowane w konkretnych dniach, ankieter zaś otrzymuje dokładne dyrektywy, w który dzień ma zrealizować dany wywiad.

W przypadku badań o jednodniowym terminie realizacji ankieter nie ma możliwości przełożenia wywiadów, których nie uda mu się zrobić, na inny dzień. Pracę musi rozpocząć odpowiednio wcześniej, aby wszystkie wywiady zrealizować do

końca dnia, to jest do godziny 20⁰⁰-21³⁰ w zależności od pory roku, regionu kraju i osób, które odwiedza. Zalecana jest szczególna wstrzeźliwość przy braniu na siebie tego rodzaju zobowiązań, szczególnie przez ankieterów początkujących. Niezbędne jest również pozostawienie sobie sporej rezerwy czasu na nieprzewidziane okoliczności. Wieloletnie obserwacje dowodzą, że doświadczeni ankieterzy potrzebują na realizację badania przynajmniej dwa razy tyle czasu, ile trwają wywiady. Rozpoczynając pracę o godzinie 14⁰⁰ należy liczyć, że do końca dnia uda się zrealizować nie więcej niż trzy wywiady trwające średnio godzinę, jeśli badani są dobierani w miejscach blisko siebie położonych (np. przy tej samej ulicy).

7.3. Próba

W przypadku typowych badań zbiorowość jest zbyt liczna, aby badanie mogło objąć wszystkie osoby, które do niej należą. Badanie takie byłoby zbyt kosztowne i trwałoby za długo. Z podanych powodów wywiadów nie przeprowadza się ze wszystkimi osobami należącymi do badanej zbiorowości, lecz jedynie z niektórymi spośród nich. Wszystkie wybrane osoby tworzą w sumie tzw. **próbę**.

Potencjalnie rzecz biorąc, każda osoba należąca do badanej zbiorowości może wejść w skład próby. Jednakże, aby próba stanowiła reprezentację badanej zbiorowości, muszą być spełnione dodatkowe wymogi. Ich celem jest odpowiednie zróżnicowanie dobranych osób. Na przykład, aby tysiącosobowa próba stanowiła reprezentatywny model zbiorowości ludności Polski, owe 1000 osób nie może być dobranych tylko z jednego regionu kraju (np. tylko w Warszawie). Osoby wchodzące w skład próby powinny być odpowiednio rozrzucone po obszarze całego kraju, zgodnie z gęstością zaludnienia poszczególnych regionów (np. odpowiednio więcej powinno mieszkać w województwie śląskim niż w podlaskim). W próbie musi być zarazem zapewniona odpowiednia proporcja mężczyzn i kobiet, odpowiednio proporcje osób w różnych przedziałach wieku, mieszkających na wsi i w miastach itd.

Aby wymienione kryteria były spełnione w całej próbie, jej skład musi być ustalony centralnie, od razu dla całego badania. Konstruowaniem próby zajmuje się zatem instytut badawczy. Poszczególni koordynatorzy i ankieterzy otrzymują dokumenty i wskazówki, które precyzują sposób doboru osób do przeprowadzenia badania w tym rejonie kraju, w którym realizują wywiady. Wszystkie owe części składają się dopiero na całą próbę. Jakość realizacji badania zależy więc od tego, czy w przypadku poszczególnych fragmentów próby będą ściśle przestrzegane ustalone zasady doboru respondentów. Nieprawidłowa praca ankieterów w jednym ośrodku może zatem zniweczyć wysiłek pozostałych.

Sam proces doboru próby jest złożony i nie będziemy go omawiać. Wymaga doświadczonego zespołu informatyków i statystyków w instytucie badawczym. Nie będzie jednak nadużyciem, jeśli operację doboru próby wyobrazimy sobie jako **losowanie** osób z pewnej hipotetycznej listy, na której zostały wyszczególnione wszy-

stkie osoby wchodzące w skład badanej zbiorowości. Tego rodzaju lista czy zestawienie członków badanej zbiorowości nazywane jest **operatem** doboru próby.

7.4. Próba zasadnicza i dobór uzupełniający

Poprzez dobór próby wybiera się część osób z badanej zbiorowości do udziału w badaniu. Zadaniem ankietera jest dołożenie wszelkich starań, aby z wybranymi osobami badanie zrealizować. W przypadku niektórych z wybranych osób może się jednak zdarzyć, że przeprowadzenie z nimi badania okaże się niemożliwe. Przyczyny tego stanu rzeczy omówimy w dalszych podrozdziałach. W tym miejscu zwrócimy jedynie uwagę na konsekwencje tego stanu rzeczy dla liczebności i struktury próby.

Najprostsza sytuacja występuje wtedy, gdy próba jest realizowana **do wyczerpania**. Oznacza to, że ankieterowi zostaje przydzielona pewna liczba osób wybranych do udziału w badaniu, a zadanie ankietera polega na zrealizowaniu **maksymalnej możliwej liczby wywiadów z tymi osobami**. Osoby, z którymi z uzasadnionych przyczyn wywiadów zrealizować nie można, wypadają z próby. Na ogół liczba wywiadów zrealizowanych jest przez to mniejsza od liczby osób pierwotnie przydzielonych ankieterowi.

Próby do wyczerpania są rozwiązaniem niechętnie stosowanym przez instytucje badawcze. Ten schemat doboru nie pozwala bowiem z góry przewidzieć, ile wywiadów zostanie zrealizowanych w całym badaniu. Na ogół kontrakt instytucji ze zleceniodawcą badania określa wymaganą liczbę zrealizowanych wywiadów, np. 1000 w skali całego kraju. Metoda do wyczerpania może doprowadzić do nie uzyskania tej liczby, co jest równoważne z nie wywiązaniem się instytucji z kontraktu. Równie niebezpieczne dla instytucji może też być przekroczenie wymaganej liczby. Jeśli nadwyżka jest znaczna, to może spowodować wzrost kosztów poza dopuszczalne granice. Dlatego też instytucje preferują inne sposoby doboru prób, pozwalające z góry w miarę precyzyjnie oszacować liczbę zrealizowanych wywiadów.

We wszystkich tych metodach występuje pojęcie **próby zasadniczej** (zwanej też podstawową lub główną). Próba zasadnicza jest to ta część całej próby, która jest realizowana **do wyczerpania**. Prowadzi to do zrealizowania pewnej liczby wywiadów, na ogół mniejszej od wymaganej. Pozostałe – brakujące wywiady – realizowane są z osobami dobranymi do **próby uzupełniającej**, zwanej też **rezerwową**. Przy czym sposób doboru respondentów z próby zasadniczej i uzupełniającej może, lecz nie musi, być taki sam.

Rozwiązanie polegające na identycznym sposobie wykorzystania próby zasadniczej i rezerwowej występuje w praktyce rzadko. Przybiera ono następującą postać. W pierwszej fazie badania ankieterzy otrzymują do realizacji jedynie próbę zasadniczą. Po zakończeniu tej fazy zlicza się zrealizowane wywiady, po czym przystępuje się do fazy drugiej. W tej fazie ankieterzy otrzymują próbę rezerwową, którą

również realizują do wyczerpania. Jeśli w sumie (w fazie pierwszej i drugiej) uzyskano wymaganą liczbę wywiadów, to badanie zostaje zakończone. Jeśli nie, to przeprowadza się kolejne fazy, analogiczne do fazy drugiej. Procedurę kontynuuje się aż do uzyskania wymaganej liczby wywiadów.

Wadą omawianego rozwiązania jest niemożność określenia z góry terminu zakończenia badania. Zależy on od trudności, jakie ankieterzy będą w praktyce napotykać przy realizowaniu wywiadów ze wskazanymi osobami.

Dlatego też w praktyce dominują rozwiązania, w których realizacja próby uzupełniającej przebiega odmiennie niż próba zasadnicza. Ankieter musi zatem opanować reguły, które obowiązują przy doborze osób do obu rodzajów prób.

Rozwiązania stosowane przy doborze uzupełniającym można podzielić na takie, w których ankieter otrzymuje z instytutu badawczego wykaz konkretnych osób dobranych do próby rezerwowej, oraz na takie, w których ankieter musi samodzielnie znaleźć takie osoby na podstawie określonych reguł i kryteriów.

W pierwszym przypadku ankieter otrzymuje dane wylosowanych osób w liczbie znacznie przekraczającej niedobór, który powstał w fazie realizacji próby zasadniczej. Korzystając z tych danych ma zrealizować brakującą liczbę wywiadów, przy czym kolejność wykorzystania danych z próby rezerwowej jest zawsze ściśle określona. Na przykład, ankieter otrzymał dane pięciu osób z próby zasadniczej, co było w tym przypadku równoważne z wymogiem zrealizowania pięciu wywiadów. Spośród tych pięciu osób udało mu się zrealizować tylko 3 wywiady, gdyż jedna z osób wylosowanych do próby zasadniczej wyjechała na stałe z Polski, zaś jedna kategorycznie odmówiła udziału w badaniu. Na taką okoliczność ankieter otrzymał próbę rezerwową pięciu dodatkowych osób, ponumerowanych kolejno od 1 do 5. Aby zrealizować brakujące wywiady, ankieter w pierwszej kolejności udał się do osoby oznaczonej numerem 1, z którą udało mu się zrealizować wywiad. Pozostał jeszcze jeden wywiad brakujący. Ankieter udał się do osoby z próby rezerwowej oznaczonej numerem 2, lecz okazało się, że osoba ta jest chora psychicznie w stopniu uniemożliwiającym przeprowadzenie wywiadu. Ankieter udał się zatem do osoby z próby rezerwowej oznaczonej numerem 3, z którą brakujący wywiad udało się zrealizować. Dane osób z próby rezerwowej oznaczonych numerami 4 i 5 pozostały niewykorzystane. W sumie ankieter zrealizował 5 wywiadów, odwiedzając w tym celu 8 osób – 5 z próby zasadniczej oraz 3 osoby z próby rezerwowej.

Opisany schemat realizacji próby zasadniczej i rezerwowej przybiera niekiedy postać rozwiązania polegającego na tym, że jednostki z próby zasadniczej tworzą wraz z jednostkami z próby rezerwowej pary. Pary są dobierane w taki sposób, aby pewne cechy społeczno-demograficzne osób w parach pokrywały się (najczęściej płeć, wiek, miejscowość zamieszkiwania). W tym schemacie w przypadku niezrealizowania wywiadu z osobą z próby zasadniczej ankieter zastępuje ją osobą z próby rezerwowej w ramach tej samej pary.

Ostatnia grupa rozwiązań polega na tym, że w przypadku doboru uzupełniającego ankieter nie otrzymuje próby rezerwowej obejmującej konkretne osoby, lecz sam szuka osób spełniających określone kryteria. Najczęściej stosowanym rozwią-

zaniem tego typu jest metoda **ustalonej ścieżki**, znana też pod swoją angielską nazwą *random route*. Metoda ta polega na tym, że w przypadku niezrealizowania wywiadu z osobą z próby zasadniczej ankieter od razu szuka osoby, która ją zastąpi, poruszając się po terenie w ściśle określony sposób. Z reguły poszukiwanie respondenta zastępczego odbywa się według konfiguracji budynku, w którym zamieszkuje osoba z próby zasadniczej, z którą nie zrealizowano wywiadu (np. trzecie kolejne mieszkanie, szóste kolejne mieszkanie itd.). Od osoby dobieranej jako zastępcza wymaga się z reguły, aby posiadała pewne cechy identyczne, jak osoba z próby zasadniczej, która wypadła z badania. Cechami tymi są najczęściej płeć i wiek.

W sumie schematów postępowania ankietera przy realizowaniu wywiadów z osobami z próby uzupełniającej jest wiele i różnią się one z pozoru błahymi, a w rzeczywistości istotnymi szczegółami. Dlatego też poprzestaniemy na zasygnalizowaniu faktu wielości istniejących rozwiązań. Biorąc udział w konkretnym badaniu ankieter podczas szkolenia otrzymuje instrukcję doboru respondentów, która precyzyjnie określa zasady stosowane w tym właśnie badaniu. Znajomość tych zasad jest równie ważna, jak znajomość zawartości kwestionariusza wywiadu. Podobnie jak kwestionariusz, który w każdym badaniu może mieć różną zawartość, tak samo zasady doboru uzupełniającego mogą być specyficzne dla poszczególnych badań.

7.5. Dokumentacja doboru

W celu dobrania osób do przeprowadzenia badania ankieter zostaje wyposażony w dwa rodzaje dokumentów:

- instrukcję doboru,
- formularz lub formularze doboru osób.

Oba rodzaje dokumentów zostają ankieterowi przekazane na szkoleniu do badania. Podczas szkolenia zostaje omówiona zawartość tych dokumentów i mogą być rozstrzygnięte wszelkie wątpliwości co do - opisanego przez te dokumenty - sposobu postępowania ankietera w terenie.

Każda instrukcja doboru respondentów zawiera najważniejsze informacje o sposobie doboru respondentów w badaniu. Musi zatem opisywać przynajmniej następujące zagadnienia:

- sposób określenia badanej zbiorowości i postępowania ankietera w przypadkach wątpliwych,
- termin realizacji badania,
- sposób doboru osób z próby zasadniczej,
- zasady posługiwania się próbą uzupełniająca.

Często w instrukcji doboru ankieter znajdzie również szereg dodatkowych informacji związanych z doбором osób - np. omówienie sposobu wypełniania pozostałych dokumentów doboru - czy też dodatkowe wyjaśnienia dotyczące trudniejszych bądź nietypowych elementów procedury doboru.

Drugim rodzajem dokumentów są formularze doboru. W praktyce występują dwa rodzaje formularzy: indywidualne i zbiorcze. Formularz indywidualny zawiera informacje o sposobie doboru jednej osoby, a formularz zbiorczy obejmuje więcej dobieranych osób.

Na rycinach 7.1. i 7.2. przedstawiamy indywidualny formularz doboru pojedynczej osoby. Formularz ten zawiera dane personalne wylosowanej osoby, tj. jej imię, nazwisko oraz dokładny adres zamieszkania. Oprócz danych dobieranej osoby, formularz zawiera szereg informacji dodatkowych, identyfikujących badanie oraz opisujących czynności związane z realizacją badania z wylosowaną osobą. W przedstawionym przykładzie są to następujące informacje:

- **numer respondenta:** większość instytutów badawczych każdą badaną osobę oznacza wyłącznym symbolem jeszcze przed realizacją badania. Ułatwia to posługiwanie się dokumentacją danej osoby podczas całego procesu badawczego. Podany numer respondenta ankiet z reguły umieszcza na pierwszej stronie kwestionariusza wywiadu z daną osobą,
- **symbol ośrodka** ankietarskiego (na rycinie 7.1. rubryka „Okręg”): informacja ta jest niezbędna dla poprawnej alokacji formularzy między poszczególne ośrodki. Przykładowe badanie jest bowiem realizowane przez więcej niż jeden ośrodek i aby uniknąć pomyłek na każdym formularzu podano symbol ośrodka, w którym realizowany będzie wywiad z wylosowaną osobą,

Rycina 7.1.

Przykład formularza doboru (strona przednia)

INSTYTUT BADAWCZY ul. Ankieterska 1 11-111 Miasto tel. (0-99) 123-45-67 fax: (0-99) 123-45-68		Okręg 01 / WA1
Nazwa ankiety Omnibus-B (grudzień)		Województwo WARSZAWSKIE
Data realizacji badania piątek, 10 grudnia 1999		
Numer respondenta 05-005	Zadawane moduły D, P	Dane wylosowanej osoby Anna Ewa Nowak ul. Nowoursynowska 154A m. 1 Warszawa
Wersja ankiety 1		
Cechy dobieranej osoby kobieta, 25-34 lata		Numer domowego telefonu respondenta (jeśli posiada telefon)

Rycina 7.2.
Przykład formularza doboru (strona tylna)

Imię i nazwisko ankietera		Numer legitymacji	
Terminy i przebieg wizyt u wylosowanej osoby (nie wpisywać wizyt u ewentualnego respondenta rezerwowego)			
Data wizyty	Godz. wizyty	Rezultat wizyty	Symbol opis wizyty
			DORAŻNIE NIE ZREALIZOWANO WYWIADU 01. Pod wskazanym adresem nie można nikogo zastać 02. Respondent był chwilowo nieobecny DEFENITYWNE NIE ZREALIZOWANO WYWIADU 10. Respondent odmówił w firmie 11. Wskazano niewłaściwy adres, podany adres nie istnieje 12. Odmówiono wpuszczenia ankietera do mieszkania 13. Respondent był nieobecny przez cały okres realizacji badania 14. Respondent jest nieśpawny (ciężko chory, głuchy itp.) 15. Respondent odmówił, powołując się na Ustawę o Ochronie Danych Osobowych 16. Respondent odmówił z innych powodów (jakich?) 17. Respondent odmówił bez podania przyczyn 18. Inne przyczyny niezrealizowania wywiadu z respondentem (jakie?) WYWIAD ZREALIZOWANO 21. Wywiad zrealizowano ze wskazanym respondentem

Czy do ankiety dołączono fragment Karty Zapowiedniej z adresem osoby wylosowanej?

1. Tak 2. Nie -----> Dlaczego?

Charakterystyka budynku i usytuowanie mieszkania	Osoba wylosowana	Respondent rezerwowo
Typ budynku: 1. dom jedno-dwurodzinny lub dom typu wiejskiego - wolnostojący 2. dom jedno-dwurodzinny lub dom typu wiejskiego - stykający się z innym budynkiem 3. dom wielorodzinny - blok lub kamienica		
Liczba pięter • budynek parterowy (wpisać symbol 0) • budynek wielopiętrowy (wpisać liczbę pięter, np. dwupiętrowy = 2) • (jeśli budynek odbiega od standardu: zaznacz X z prawej strony):		
Na którym poziomie znajduje się mieszkanie respondenta • na parterze (wpisać 0) • na piętrze (wpisać liczbę numer piętra, np. na drugim piętrze = 2) • na parterze i piętrze (wpisać 0 - 1)		

Potwierdzam własnoręcznym podpisem, że w obecności koordynatora zapoznałem (-am) się z instrukcjami i materiałami do badania i następnie respondenta dobrałem (-am) i wywiad zrealizowałem (-am) osobiście, zgodnie z instrukcjami.

Podpis ankietera

- **symbol lub nazwa badania** (na rycinie 7.1. rubryka „Nazwa ankiety”): informacje te są pomocne w przypadku, gdy ośrodek jednocześnie realizuje więcej niż jedno badanie. Pozwalają uniknąć pomyłek związanych z przypadkowym pomieszczeniem formularzy doboru dla różnych badań. Ponieważ konsekwencje tego faktu byłyby poważne, formularze z poszczególnych badań różnią się niekiedy dodatkowo kolorem papieru, na którym są wydrukowane.
- **termin realizacji badania** (na rycinie 7.1. rubryka „Data realizacji badania”): jeśli termin ten jest wielodniowy, to informacja na ten temat w formularzu stanowi na ogół powtórzenie terminu podanego w instrukcji doboru. Jeśli termin realizacji jest jednodniowy - tak jak w podanym przykładzie - to ścisła informacja na ten temat podana jest wyłącznie w formularzu doboru,
- **województwo**: jest to informacja uzupełniająca, w niektórych przypadkach ułatwiająca ankieterowi odnalezienie miejscowości, z której dobierany jest respondent. Niekiedy - tak jak w podanym przykładzie - w formularzach doboru umieszcza się nazwę starego województwa, mimo że podział ten formalnie już nie obowiązuje,
- **wersja ankiety**: informacja na ten temat powinna wystąpić zawsze wtedy, gdy kwestionariusz wywiadu występuje w kilku wersjach. Pozwala ona ankieterowi zabrać w teren właściwą wersję kwestionariusza,

- **zadawane moduły:** jest to przykład sytuacji, w której kwestionariusz wywiadu jest podzielony na moduły i nie wszystkie z nich są zadawane każdemu respondentowi,
- **cechy dobieranej osoby:** rubryka ta jest w przykładowym badaniu niezbędna ze względu na sposób doboru osób do próby uzupełniającej. Zastosowana metoda **ustalonej ścieżki** wymaga bowiem zachowania płci i wieku osoby wylosowanej do próby zasadniczej. Płeć i wiek respondenta musi być zatem ankietarowi znany,
- **numer telefonu respondenta:** jest to rubryka pusta, która powinna być wypełniona przez ankietera po zrealizowaniu wywiadu. Numer telefonu respondenta jest przydatny w dwóch sytuacjach: (1) jeśli zapisane przez ankietera odpowiedzi respondenta na pytania kwestionariusza wywiadu wymagają uzupełnienia na skutek omyłkowego pominięcia przez ankietera niektórych pytań; (2) jeśli procedura badania dopuszcza kontrolę pracy ankietera metodą telefoniczną.

Na rewersie formularza doboru (rycina 7.2.) umieszcza się z reguły te informacje, których z różnych powodów nie należy okazywać respondentowi. Należą do nich **informacje o przyczynach niezrealizowania wywiadu**. Udział w badaniu każdej dobieranej osoby jest dobrowolny, toteż nie należy eksponować tych elementów procedury badawczej, które świadczą o tym, że z góry przewidzieliśmy możliwość odmowy uczestnictwa w badaniu. Rewers przykładowego formularza zawiera również informacje o ankieterze, który realizował wywiad z wylosowanym respondentem (imię, nazwisko i numer legitymacji ankierskiej), a także klauzulę o poprawności wykonania przez ankietera powierzonego zadania, której treść ankieter potwierdza własnoręcznym podpisem.

Na każdym formularzu doboru musi być podana nazwa instytutu badawczego, wraz z adresem oraz numerem telefonu. Formularz jest bowiem własnością instytutu. W wypadku jego zagubienia musi istnieć możliwość zawiadomienia o tym fakcie instytutu przez znalazcę. Jest to szczególnie ważne w przypadku, gdy formularz zawiera dane osobowe respondenta.

Formularze do poszczególnych badań mogą różnić się układem graficznym oraz zawartością podanych informacji. Nie każdy formularz zawiera dane osobowe. Zależy to od przyjętej metody doboru respondenta, co omówimy w dalszej części rozdziału.

Osobną grupę stanowią formularze zbiorcze, w których na jednym arkuszu umieszcza się rubryki dotyczące parametrów doboru więcej niż jednej osoby. Na rycinie 7.3 przedstawiamy przykład formularza zbiorczego. W przykładzie tym osoby dobierano według kryterium użytkowania podanego produktu. Każdej z dobieranych osób jest z góry przydzielony indywidualny numer, którym przed rozpoczęciem wywiadu ankieter oznaczy kwestionariusz. Formularz zawiera również pola określające miejscowość, w której będą dobierane badane osoby oraz – podobnie jak omawiany wcześniej formularz indywidualny – symbol ośrodka ankierskiego oraz nazwę i symbol badania.

Rycina 7.3.
Przykład zbiorczego formularza doboru

INSTYTUT BADAWCZY ul. Ankieterska 1 11-111 Miasto tel. (0-99) 123-45-67 fax: (0-99) 123-45-68
--

Symbol badania X-01	Okręg 01 / WAR
-------------------------------	--------------------------

Miasto Warszawa

Nazwa ankiety WODA

FORMULARZ DOBORU UDZIAŁOWEGO 5 OSÓB

Osoby do badania należy dobrać spośród mieszkańców podanej miejscowości.

Respondentami są kobiety i mężczyźni w wieku od 20 do 49 lat, spełniający poniższe kryteria:

- piją wodę mineralną nieprzegotowaną przynajmniej raz w tygodniu,
- w ostatnim tygodniu pili przynajmniej jedną z następujących wód mineralnych:
Warszawianka, Ze Źródelka, Morska, Kranóweczka lub Wiślana,
- preferują odpowiedni typ wody mineralnej: gazowaną lub niegazowaną.

Po zrealizowaniu wywiadów należy poprosić każdą z osób o podanie swoich danych personalnych, telefonu i adresu dla celów kontrolnych. Dane te należy zapisać w odpowiednich rubrykach na drugiej stronie tego formularza.

Nr respondenta 01-2000-01	Wiek respondenta 20 - 29 lat	Płeć kobieta	Preferowany typ wody mineralnej gazowana
-------------------------------------	--	------------------------	--

Nr respondenta 01-2000-02	Wiek respondenta 20 - 29 lat	Płeć mężczyzna	Preferowany typ wody mineralnej niegazowana
-------------------------------------	--	--------------------------	---

Nr respondenta 01-2000-03	Wiek respondenta 30 - 39 lat	Płeć kobieta	Preferowany typ wody mineralnej gazowana
-------------------------------------	--	------------------------	--

Nr respondenta 01-2000-04	Wiek respondenta 30 - 39 lat	Płeć mężczyzna	Preferowany typ wody mineralnej niegazowana
-------------------------------------	--	--------------------------	---

Nr respondenta 01-2000-05	Wiek respondenta 40 - 49 lat	Płeć kobieta	Preferowany typ wody mineralnej gazowana
-------------------------------------	--	------------------------	--

Tylna strona formularza zbiorczego (nie zaprezentowana) jest z reguły podzielona na rubryki przystosowane do wpisania danych personalnych osób badanych: imienia i nazwiska, adresu oraz numeru telefonu. Dane te są zbierane w celu umożliwienia ponownego kontaktu z osobą badaną (kontrola pracy ankietera lub uzupełnienie odpowiedzi respondenta, jeśli pewne pytania ankieter pominął). Na tylnej stronie formularza przewiduje się także miejsce na wpisanie informacji o ankiecie, który dobiera osoby według tego formularza i realizuje z nimi wywiady – a także klauzulę potwierdzenia wykonania przez ankietera zadania badawczego.

Dokumentację doboru – to jest instrukcję doboru i formularze doboru – ankieter otrzymuje od koordynatora na czas realizacji badania. Po jego zakończeniu dokumentację tę – w odpowiedni sposób wypełnioną w miejscach do tego przeznaczonych – zwraca w całości koordynatorowi wraz z innymi materiałami badawczymi.

7.6. Listy zapowiednie

Instytut badawczy z zasady informuje wylosowane osoby (bądź wylosowane gospodarstwa) o tym, że zostały wybrane do udziału w badaniu, o charakterze tego badania oraz o przybliżonym terminie zgłoszenia się ankietera. Poinformowanie o badaniu odbywa się przez wysłanie do wszystkich wylosowanych osób (gospodarstw) listów, zwanych **listami zapowiedniami**.

Na rycinie 7.4 przedstawiono przykład tego rodzaju listu. Głównym celem wysłania listu zapowiedniego jest rozbudzenie u wylosowanych osób pozytywnej motywacji do udziału w badaniu. List informuje ogólnie o celu badania i jego charakterze, co ma przełamać obawy oraz rozbudzić ciekawość uczestniczenia w czymś niecodziennym. Ważnym elementem listu jest wyjaśnienie, że badanie nie wiąże się z akwizycją, to jest próbą nakłonienia do zakupu produktów bądź usług. Zarazem każdy list zapowiedni musi zawierać klauzulę, że udział w badaniu jest dobrowolny, a wylosowana osoba ma prawo nie wyrazić zgody na uczestnictwo w tym przedsięwzięciu. W liście zapowiednim podaje się jednocześnie dane ośrodka badawczego z adresem i telefonem – na wypadek, gdyby wylosowana osoba chciała sprawdzić wiarygodność firmy badawczej, uzyskać dodatkowe wyjaśnienia, umówić się z ankiecie, na konkretny termin, czy też z góry odmówić udziału w badaniu. Do listów zapowiednich wkłada się niekiedy dodatkowe materiały o instytucji badawczym – jego działalności, rodzajach prowadzonych badań czy też sposobach gwarantowania anonimowości badanym.

Listy zapowiednie ułatwiają ankiecie aranżację sytuacji wywiadu, ponieważ wylosowana osoba spodziewa się wizyty ankietera i ogólnie jest w stanie sobie wyobrazić, co będzie celem tej wizyty i jaki będzie jej przebieg. W wielu sytuacjach respondenci wręcz oczekują na przybycie ankietera, traktując udział w badaniu jako fakt ważny w ich codziennym życiu. Z podanych powodów ankiecie, bardzo chwalą sobie badania, w których respondent jest uprzedzony o ich wizycie za pomocą listu zapowiedniego.

Rycina 7.4.
Przykładowy list zapowiedni

Szanowna Pani,

Institut SMG/KRC Poland Media od 1989 roku prowadzi badania opinii publicznej, badania rynkowe i marketingowe. Obecnie realizuje ogólnopolskie badanie "Co kupujemy". Tego typu badania są niezwykle ważne i prowadzone są na całym świecie. Zgodnie z tytułem, mają one odpowiedzieć na pytania: **Co kupujemy? Jak często? Dlaczego wybieramy te produkty, a nie inne?** Celem tych badań jest przede wszystkim poznanie i zrozumienie potrzeb ludzi oraz dostosowanie produktów pojawiających się na rynku do wymagań klientów.

Nasze pytania zadajemy losowo wybranym osobom, aby dowiedzieć się, co Polacy kupują i jak często. Do udziału w tym badaniu wylosowana została także Pani. W związku z tym zwracam się do Pani z uprzejmą prośbą o uczestnictwo w tych badaniach. W dniu **31.10.br.** zgłosi się do Pani nasz współpracownik, aby porozmawiać z Panią i wręczyć Ankiętę na wspomniany temat. Po wypełnieniu Ankiety nasz współpracownik odbierze ją od Pani osobiście.

Jednocześnie pragnę zapewnić, że Pani uczestnictwo w badaniu jest całkowicie **dobrowolne**, a Pani odpowiedzi będą traktowane jako **poufne**. Wyniki badania prezentowane będą jedynie w postaci **zestawień statystycznych**, tzn. w sposób zbiorczy. Chciałbym też zaznaczyć, że przeprowadzając tego typu badania **postępujemy zgodnie z Ustawą o Ochronie Danych Osobowych** z dnia 29 sierpnia 1997r. (Dz. U. Nr 133 poz. 882). Pani nazwisko i adres wylosowane zostało z Rejestru PESEL prowadzonego przez MSWiA, za zgodą Generalnego Inspektora Danych Osobowych.

Badania te pozwolą nam opisać sposób robienia zakupów w Polsce i potrzeb polskich klientów. Aby jednak wyniki tych badań trafnie odzwierciedlały stan faktyczny, konieczne jest, aby **każdy**, do kogo zwracam się z prośbą o uczestnictwo w badaniach **wziął w nich udział, szczerze odpowiadając na wszystkie pytania.**

Ponieważ Pani odpowiedzi są dla nas **bardzo ważne**, w podziękowaniu za udział w badaniu prosimy przyjęć od nas drobny upominek.

Gdyby Pani chciała uzyskać więcej informacji o Instytucie SMG/KRC, o charakterze badania lub sposobie jego realizacji, prosimy zadzwonić pod bezpłatny numer Infolinii SMG/KRC, tel. 0 800 422 612.

Bardzo Panią proszę o wyrażenie zgody na udział w badaniu i życzliwe przyjęcie mojego współpracownika.

Dziękuję bardzo.

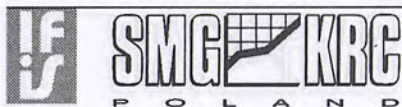
Łączę wyrazy szacunku

Dyrektor Generalny
SMG/KRC Poland Media

Krzysztof B. Kruszewski

P.S. Przepraszam za ewentualne zniekształcenie Pani nazwiska.

Institut SMG/KRC istnieje od 1989 roku. Jest placówką niezależną od agencji rządowych oraz innych podmiotów gospodarczych. W swojej działalności, co do zasad etyki i ochrony danych kieruje się kodeksem Europejskiej Federacji Organizacji Badań Rynkowych E.S.O.M.A.R., której jest członkiem.

7.7. Imienna próba osób

W dalszej części tego rozdziału omówimy poszczególne rodzaje prób i problemy, jakie napotykaają ankieterzy podczas ich realizowania. Rozpoczniemy o najczęściej stosowanej **imiennej próbie osób**.

Jeśli próba została dobrana w taki sposób, że znane są dane personalne konkretnych osób wchodzących w skład próby, to próbę taką nazywamy **imienną**. Wybrane osoby są wskazane jednoznacznie, poprzez imię, nazwisko oraz adres zamieszkania (niekiedy również innych cech, np. wieku). Dokładnie wiadomo, kto konkretnie wchodzi w skład próby.

Formularz doboru osoby z próby imiennej przedstawiliśmy wcześniej na rysunku 7.1. Oprócz ogólnych informacji dotyczących ośrodka, nazwy badania i terminu jego realizacji, w formularzu tym podano pierwsze imię, drugie imię oraz nazwisko wylosowanej osoby, a także jej dokładny adres zamieszkania: kod pocztowy, miejscowość, ulicę, numer domu i numer mieszkania.

Przypominamy, że formularz doboru próby imiennej zawiera dane osobowe i w związku z tym powinien być przez ankietera przechowywany z należytą starannością, nie może być udostępniony osobom postronnym oraz musi być chroniony przed zagubieniem lub kradzieżą. Po wykorzystaniu formularz musi być zwrócony koordynatorowi niezależnie od tego, czy wywiad został zrealizowany, czy też nie.

Próby imienne dobiera się ze spisów osób, które z reguły są sporządzane do innych celów. W Polsce najczęściej korzysta się ze spisów mieszkańców poszczególnych jednostek administracyjnych. Tego rodzaju spisy sporządzane są do celów ewidencji ludności (urodzenia, zgonu, zmiany miejsca zamieszkiwania, wyjazdu za granicę itp.). Innym źródłem są bazy danych osób prowadzone przez różne instytucje. Na przykład może to być baza posiadaczy telefonów, baza abonentów telewizji lub też baza danych o osobach, które z własnej woli udostępniły swoje dane osobowe do celów komercyjnych. W każdym przypadku **na szkoleniu do badania ankieter jest informowany o tym, co stanowiło źródło danych, z którego losowano adresy osób do badania**. Fakt ten musi być ankieterowi znany, gdyż ma on **obowiązek udzielenia wiarygodnego wyjaśnienia** respondentowi, gdy ten zapyta, skąd ankieter i instytut badawczy dysponują jego danymi.

Na ogół procedura doboru osób do próby imiennej ma charakter kilkustopniowy. Na przykład, najpierw losuje się tylko niektóre miejscowości, a dopiero w kolejnym kroku konkretne osoby w tych miejscowościach. Dlatego też nie jest błędem, jeśli spośród mieszkańców jednej wsi w próbie znalazło się kilka osób, a z sąsiednich wsi nikt nie został wylosowany.

W tym miejscu należy jeszcze raz podkreślić, że w **próbie imiennej** zostają w jednoznaczny sposób wskazane konkretne osoby. Ankieterowi nie wolno w miejsce wskazanej osoby dobrać jakiegokolwiek innej, ponieważ próba przestałaby mieć charakter losowy. Należy o tym pamiętać zwłaszcza w sytuacjach, gdy po udaniu się pod wskazany adres wylosowana osoba jest nieobecna. Zdarzyć się może, że pozostanie

stali domownicy zachęcają ankietera bądź wręcz domagają się tego, aby z jedną z obecnych osób przeprowadzić wywiad w miejsce nieobecnej osoby wylosowanej. Ankieter na takie rozwiązanie nie może się zgodzić, tłumacząc, że badanie może być zrealizowane tylko z osobą wylosowaną.

7.7.1. Próby imienne: dezaktualizacja operatu

Badanie jest realizowane tylko z osobami, które w momencie badania należą do badanej zbiorowości. Jest to problem o tyle ważny, że pomiędzy czynnością doboru próby a terminem realizacji badania upływa pewien czas. Dane wykorzystywane podczas doboru próby mogą się zatem zdezaktualizować. Dezaktualizacja danych może prowadzić do sytuacji, że wylosowana osoba w terminie realizacji badania nie należy do badanej zbiorowości lub wywiad z nią nie może być przeprowadzony z innych powodów.

W przypadku badań obejmujących całą ludność Polski sytuacje takie zdarzają się rzadko i obejmują zgony i emigrację. Jeśli badanie prowadzone jest w węższej zbiorowości, to czynników wykluczających osoby z badanej zbiorowości może być więcej. Na przykład, gdy badanie obejmuje osoby stanu wolnego, to osoba, która pomiędzy ostatnią aktualizacją operatu a terminem badania weszła w związek małżeński, przestała należeć do badanej zbiorowości. Podobnie, jeśli badanie obejmuje mieszkańców Warszawy, to osoba, która w międzyczasie wyprowadziła się z Warszawy do innej miejscowości, nie należy w momencie badania do zbiorowości badanej.

Ankieter powinien zawsze dopuścić możliwość, że dostarczone mu informacje na temat wylosowanej osoby okażą się nieaktualne. Szczególnie przykre są sytuacje, gdy wylosowana osoba zmarła. Napotkawszy tego rodzaju sytuację ankieter musi okazać powagę i dużo taktu, gdyż najczęściej osoba informująca ankietera o tym fakcie należy do grona osób bliskich osobie zmarłej. Należy przeprosić za całą sytuację argumentując, że losowanie było przeprowadzone w czasie, gdy osoba ta jeszcze żyła. Na ogół spotyka się to ze zrozumieniem, gdyż na adres osób zmarłych z reguły przez jakiś czas przychodzi jeszcze korespondencja z różnych firm i instytucji bądź od dalszych znajomych i krewnych.

7.7.2. Próby imienne: nieprecyzyjne dane personalne

W przypadku próby imiennej ankieter otrzymuje dane personalne konkretnej osoby, która została dobrana do próby. Najczęściej jest to imię, nazwisko oraz adres zamieszkania. Zadaniem ankietera jest odnalezienie tej osoby i zrealizowanie z nią wywiadu. Z reguły dostarczone dane personalne pozwalają ankieterowi jednoznacznie zidentyfikować osobę wybraną do badania.

Niekiedy zdarza się, że dostarczone ankieterowi dane personalne są nieprecyzyjne, przez co nie jest możliwe jednoznaczne ustalenie, która z dwóch lub więcej osób została wybrana do przeprowadzenia z nią wywiadu. Sytuacja taka może mieć

miejsce, gdy pod podanym adresem mieszkają dwie osoby o tym samym imieniu i nazwisku (np. ojciec i syn lub macocha i pasierbica), przy czym obie należą do badanej zbiorowości.

W sytuacjach wątpliwych ankieter może posiłkować się dodatkowymi informacjami, jeśli instytut badawczy takimi dysponuje. Najczęściej są to: drugie imię wylosowanej osoby, imię ojca, rok urodzenia lub dokładna data urodzenia. Zdarzyć się może, że dodatkowe informacje nie zostały przekazane ankieterom (nie są podane w formularzach doboru), lecz dysponuje nimi koordynator na wypadek, gdyby ich wykorzystanie okazało się niezbędne. Dlatego też ankieter musi orientować się, czy w razie konieczności jest możliwe uzyskanie dodatkowych danych o wylosowanych osobach, a jeśli tak, to których cech dane te dotyczą. Powinien zostać o tym poinformowany podczas szkolenia do danego badania.

Przykład 7.1

Ankieter ma przeprowadzić wywiad z Anną Kowal w badaniu obejmującym dorosłą ludność Polski. Po udaniu się pod wskazany adres okazało się, że w mieszkaniu zamieszkują dwie osoby o imieniu i nazwisku Anna Kowal - macocha oraz pasierbica. Jerzy Kowal - główny lokator - ma córkę Annę z kobietą, która zmarła kilka lat wcześniej. Córka jest obecnie pełnoletnia. W późniejszym czasie Jerzy Kowal ożenił się powtórnie, z Anną Bieńczyką, córką Jerzego Bieńczykiego, która przybrała nazwisko męża. Tym samym zarówno macocha, jak i pasierbica mają nie tylko to samo imię i nazwisko, lecz również identyczne imię ojca. Na szkoleniu ankieter dowiedział się, że w sytuacjach wątpliwych instytut badawczy może dodatkowo dostarczyć informację o imieniu ojca wylosowanej osoby, natomiast żadnymi dalszymi informacjami nie dysponuje. W omawianym przypadku informacja o imieniu ojca jest niewystarczająca dla jednoznacznego wskazania wylosowanej osoby.

Dopóki ankieter nie jest w stanie rozstrzygnąć, która z osób jest osobą wylosowaną, nie może zrealizować wywiadu z żadną z nich. W przypadku próby imiennej wywiad można przeprowadzić tylko z osobą wylosowaną! Jeśli nie można w sposób dostatecznie uprawdopodobniony stwierdzić, o którą osobę chodzi, istnieje zbyt duże ryzyko, że wywiad zostanie zrealizowany z niewłaściwą osobą.

Niekiedy zdarza się, że ankieter oprócz danych personalnych dysponuje dokładną lub przybliżoną informacją o wieku badanej osoby (zob. przykładowy formularz doboru imiennego na rycinie 7.1). Tego rodzaju informacje pomagają niekiedy uniknąć pomyłek przy doborze wylosowanej osoby. Zmodyfikujmy nieco ostatni z omawianych przykładów. Przyjmijmy mianowicie, że córka Jerzego Kowala wyszła za mąż.

Przykład 7.2

Ankieter ma przeprowadzić wywiad z Anną Kowal w badaniu obejmującym dorosłą ludność Polski. Po udaniu się pod wskazany adres okazało się, że lokal zamieszkuje cztery osoby: Jerzy Kowal (główny lokator - wiek około 50 lat), Anna Kowal (żona - wiek około 50 lat), Anna Bednarz (córka - wiek około 20 lat) i Jan Bednarz (zięć - wiek około 20 lat). Ankieter miał podany przedział wieku wylosowanej osoby (15-24 lata). Przedział ten wydał się ankieterowi niezgodny z faktycznym wiekiem Anny Kowal. W związku z tym w fazie aranżacji wyjaśnił, że jego zadaniem jest przeprowadzenie rozmowy z osobą, która nazywa się Anna Kowal, ale jest w wieku 15-24 lata. W tym momencie nieporozumienie wyjaśniło się, ponieważ córka Jerzego Kowala trzy tygodnie wcześniej wyszła za mąż za Jana Bednarza przybierając nazwisko męża. W momencie losowania próby w operacie figurowały jej uprzednie dane personalne. Osobą wylosowaną jest zatem Anna Bednarz i z nią należy przeprowadzić wywiad.

7.7.3. Próby imienne: trudności z ustaleniem adresu wylosowanej osoby

Operaty, z których losowane są próby imienne, charakteryzują się różnym poziomem jakości danych. Zarówno podczas przygotowywania operatu, jak też podczas losowania i przetwarzania danych personalnych i adresowych może dojść do pomyłek - tak jak w każdej ludzkiej działalności. Dlatego ankieter musi brać pod uwagę fakt, że dostarczone mu adresy wylosowanych osób mogą zawierać błędy.

Jeśli podany ankieterowi adres jest nadmiernie zniekształcony bądź błędny, to dotarcie do wylosowanej osoby może okazać się niemożliwe. W większości przypadków nawet znacznie zniekształcony adres oparty jest na pewnej logice, która może być łatwo „rozszyfrowana” w konfrontacji z sytuacją zastaną w terenie. Dlatego też w takich sytuacjach warto podjąć dodatkowy wysiłek w celu odnalezienia osoby wylosowanej do próby.

Poniżej podajemy typowe błędy, które ankieter może napotkać w adresach osób wylosowanych do próby imiennej.

Błędy w nazwie ulicy: brzmienie ulicy bywa niekiedy zniekształcone co do końcówki słowa, np. Kościuszki zamiast Kościuszkowców czy Dworcowa zamiast Dworkowa. Rzadko zniekształcenie dotyczy pierwszej litery nazwy ulicy, np. Rolna zamiast Polna.

Najczęstsze przypadki nieprawidłowych nazw ulic wiążą się ze zmianami w nazewnictwie ulic. Zmiany tego rodzaju były dość powszechne w latach dziewięćdziesiątych i występują również obecnie. Może zatem zdarzyć się, że nazwa podana w formularzu doboru jest nazwą stosowaną uprzednio, obecnie zmienioną. Jest to wysoce prawdopodobne w przypadku nazw odwołujących się do ideologii pań-

stwa socjalistycznego (np. XXX-lecia PRL, V Zjazdu Partii), przywódców państwowych lub postaci ruchu komunistycznego (Bieruta, Nowotki, Lenina) czy też związków z b. ZSRR (Rewolucji Październikowej, Armii Czerwonej itp.) Mieszkańcy danej miejscowości z reguły pamiętają uprzednio stosowane nazwy i są w stanie wskazać właściwą ulicę. Natomiast w spisie ulic dla danej miejscowości nazwa podana w formularzu doboru może nie figurować.

Jeśli ankieter korzysta ze spisu ulic dla danej miejscowości, to problemy ze znalezieniem ulicy w spisie mogą wystąpić również wtedy, gdy nazwa jest poprzedzona przedrostkiem aleja, plac, bulwar(y), rynek itp. Często w formularzach doboru właściwego przedrostka brakuje, przez co dana ulica może figurować w spisie w innym miejscu (np. Piłsudskiego nie pod literą P, lecz pod literą A, jako Aleja Marszałka Józefa Piłsudskiego).

Błędy w numerach budynków: błąd ten często uniemożliwia odnalezienie adresu, zwłaszcza gdy przy ulicy znajduje się wiele budynków. W przypadku natrafienia na tego rodzaju błąd ankieter musi wykazać się dużą docieklivością, aby odnaleźć właściwy adres. Zawsze trzeba uwzględnić faktycznie stosowaną zasadę numeracji budynków przy danej, konkretnej ulicy. Niekiedy eliminuje ona pewne numery, np. wszystkie numery są nieparzyste, czy też w numeracji występują luki. Warto też wziąć pod uwagę najczęściej występujące błędy w adresach podawanych w formularzach doboru. Na przykład, dość często występuje sytuacja, w której litera B jest mylona z cyfrą 6 lub 8, to znaczy zamiast 1b (jeden be) w formularzu podano 16 (szesnaście) lub zamiast 1B w formularzu widnieje 18. Zdarzają się również przypadki zamiany kolejności cyfr numeru, np. 81 zamiast 18 (tzw. czeski błąd). Niekiedy znak kreski łamanej / mylony jest z cyfrą 1 lub 7, np. 315 zamiast 3/5.

Błędy w numerach mieszkań: najczęstszym rodzajem błędu jest omyłkowy brak numeru mieszkania w budynku wielorodzinnym. Będąc na miejscu właściwe mieszkanie jest z reguły łatwo ustalić posiłkując się listą lokatorów lub korzystając z pomocy jednego z mieszkańców budynku. W próbach imiennych ankieter zna bowiem zawsze dane personalne wylosowanej osoby.

Osobną sprawą są adresy na wsi. Jeśli we wsi nie występują ulice, to adres ogranicza się do nazwy wsi i numeru posesji w ramach wsi. W praktyce numery posesji mają często znaczenie wyłącznie administracyjne i nie są na co dzień używane przez mieszkańców. Nie są przez to im znane. Niekiedy we wsi mogą występować nakładające się na siebie systemy numeracji pochodzące z różnych okresów czasu. Dlatego też na wsi jako istotny fragment adresu należy traktować imię i nazwisko wylosowanej osoby. Na tej podstawie większość mieszkańców wsi wskaże właściwą posesję. Jeśli w danej wsi ankieter ma do przeprowadzenia kilka wywiadów, wtedy z reguły najlepiej udać się wcześniej do sołtysa, który pomoże ustalić położenie posesji, w których mieszkają wylosowane osoby. Rozmowa z kimś dobrze znającym mieszkańców może być pomocna również z tego względu, że na wsi imiona i nazwiska często powtarzają się i dopiero złożenie danych personalnych z adresem (numerem posesji), a niekiedy z dodatkowymi cechami - np. z wiekiem - pozwala rozstrzy-

gnać, która z osób została wylosowana do próby. Przy okazji może okazać się, że niektóre z tych osób muszą być wyłączone z próby zasadniczej (osoba w międzyczasie zmarła, przebywa w zakładzie karnym, odbywa służbę wojskową itp.).

7.7.4. Próby imienne: wylosowana osoba nie mieszka pod wskazanym adresem

Aby dobrze zrozumieć istotę omawianego tu rodzaju niedostępności respondenta, należy wyjaśnić, co to znaczy, że wylosowana osoba nie mieszka pod wskazanym adresem. W większości badań ankietowych milcząco zakłada się, że wywiad zostanie zrealizowany w domu respondenta, czyli w miejscu, w którym respondent funkcjonuje na co dzień: śpi, odpoczywa, spożywa posiłki, przechowuje swoją odzież i rzeczy osobiste. W przypadku osób posiadających rodzinę jest to zarazem miejsce, w którym odbywa się życie rodzinne.

Wymóg realizacji wywiadu w domu respondenta wiąże się z faktem, że od miejsca prowadzenia rozmowy zależy w znacznym stopniu jej rezultat, czyli treść udzielanych odpowiedzi. Miejsce kształtuje bowiem klimat rozmowy (co wpływa na szczerść wypowiedzi respondentów), a także ułatwia odwołanie się do szeregu faktów i sformułowanie opinii na ich temat. Jeśli wywiad ma być zrealizowany w innym miejscu niż mieszkanie respondenta, to o przyjętym rozwiązaniu ankieterzy zostają poinformowani podczas szkolenia, a także jest to wyraźnie zaznaczone w instrukcji do badania.

W próbach imiennych standardowo przyjmuje się, że podany w formularzu doboru adres – pod którym należy odszukać respondenta – jest jego adresem zamieszkania. To znaczy adresem, pod którym mieszka on na stałe i prowadzi dom. Jeśli w rzeczywistości wylosowana osoba mieszka w innym miejscu, to adres podany w formularzu doboru jest niewłaściwy.

Postępowanie w takiej sytuacji zależy od charakteru badania oraz od ustaleń przyjętych w instytucie badawczym, dla którego ankieter pracuje. W każdym razie samo stwierdzenie faktu, że wylosowana osoba nie mieszka pod wskazanym adresem automatycznie nie oznacza, że nie można z nią zrealizować badania. W wielu sytuacjach bez większych trudności można bowiem odszukać jej właściwe miejsce zamieszkania i w odnalezionym miejscu zrealizować wywiad.

Generalnie, napotykając taką sytuację ankieter powinien podjąć następujące działania. W pierwszej kolejności należy starać się samodzielnie ustalić aktualne miejsce zamieszkania wylosowanej osoby. Wyprowadzając się ludzie z zasady pozostawiają informację o swoim nowym miejscu zamieszkania współlokatorom, sąsiadom, dozorczy. Może się okazać, że wylosowana osoba mieszka dwa domy dalej. Jeśli nowy adres udało się uzyskać i jest on położony w rejonie pracy danego ankietera, to ankieter ma obowiązek zrealizować badanie z wylosowanym respondentem pod nowym adresem zamieszkiwania.

Jeśli nowy adres zamieszkiwania udało się ustalić, lecz jest on zlokalizowany poza rejonem pracy ankietera (np. w innej miejscowości), to ankieter ma obowiązek bezzwłocznie przekazać swojemu koordynatorowi to wszystko, co udało mu się

ustalić na temat nowego miejsca zamieszkania wylosowanej osoby. Często nawet informacja o samej miejscowości okaże się wystarczająca, aby koordynator lub instytut badawczy mógł podjąć starania w celu ustalenia nowego adresu zamieszkiwania osoby wylosowanej (np. poprzez biuro adresowe). Jeśli adres ten uda się ustalić, to wywiad z wylosowaną osobą może być zrealizowany przez innego ankietera w innym ośrodku.

W niektórych sytuacjach z dokonanych przez ankietera ustaleń może wynikać, że na skutek niedostępności wylosowanej osoby pod wskazanym adresem realizacja z nią badania nie będzie możliwa. Są to sytuacje, w których wylosowana osoba w sposób czasowy lub trwały przebywa w miejscu, które nie może być uznane za mieszkanie respondenta. Na przykład gdy przebywa w ośrodku zamkniętym, w szpitalu, w jednostce wojskowej, w zakładzie karnym. Podobna sytuacja ma miejsce, gdy wylosowana osoba mieszka za granicą. Znajduje się bowiem poza zasięgiem sieci ankierskiej i wywiad z nią w ramach sieci nie może być zrealizowany. Zdarzyć się też może, że wylosowana osoba świadomie ukrywa swoje miejsce zamieszkiwania (np. ze względów zawodowych, publicznych, rodzinnych lub prawnych) lub też miejsca tego nie udało się ustalić. Wtedy też wywiadu z tą osobą zrealizować nie można.

Stwierdzenie którejs z wymienionych sytuacji ankier opisuje w formularzu doboru lub w innym dokumencie przeznaczonym do tego celu. Nie występuje tutaj potrzeba bezzwłocznego powiadomienia koordynatora, ponieważ w powyższych okolicznościach nie będzie on w stanie ankierowi pomóc. W wymienionych sytuacjach należy bowiem przyjąć, że wywiadu z wylosowaną osobą zrealizować się nie da.

7.7.5. Próby imienne: niedostępność wylosowanej osoby w terminie realizacji badania

Z niedostępnością wylosowanej osoby **w terminie realizacji badania** mamy do czynienia wtedy, gdy w tym okresie czasu osoba ta nie może uczestniczyć w badaniu z przyczyn obiektywnych, mimo że udało się zlokalizować jej miejsce zamieszkiwania.

Przyczyn tego rodzaju niedostępności może być kilka. Najczęstszą jest wyjazd wybranej osoby poza miejsce zamieszkania, którego okres pokrywa się z terminem realizacji badania (np. wyjazd na wczasy, do rodziny, w związku z obowiązkami służbowymi itp.). Inną przyczyną może być obłożna choroba, która uniemożliwia uczestnictwo w badaniu. Niekiedy zdarza się, że charakter pracy lub inne obowiązki potencjalnego respondenta wykluczają uczestnictwo w wywiadzie w określonych dniach (np. prace żniwne, konieczność wykonania i oddania pracy realizowanej w trybie zadaniowym, konieczność intensywnej opieki nad chorym itp.).

Sytuacji niedostępności w terminie realizacji badania nie należy mylić z sytuacją **odmowy**. Odmowa polega na tym, że wybrana osoba bezwarunkowo nie zgadza się na uczestnictwo w badaniu. Natomiast w przypadku niedostępności - jeśli

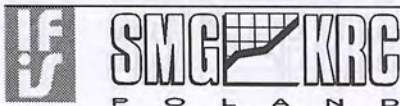
odmowa występuje, to dotyczy zawsze pewnego czasu. W innym – dogodnym dla siebie terminie – respondent byłby skłonny uczestniczyć w badaniu.

Odsetek osób niedostępnych w terminie realizacji badania może być zmniejszony w sytuacji, gdy badanie jest poprzedzone listami zapowiednimi wysłanymi przez instytut badawczy. W listach tych podany jest termin wizyty ankietera i z reguły zawarta jest prośba o wcześniejsze skontaktowanie się z ośrodkiem badawczym, jeśli w podanym terminie wylosowana osoba będzie niedostępna. W wielu przypadkach zabieg ten odnosi skutek. Część osób stara się tak ułożyć swoje zobowiązania, aby w dniu wizyty ankietera być obecnym pod podanym adresem. Część osób kontaktuje się z instytutem badawczym informując, że w podanym terminie nie będą dostępne. Niekiedy jest możliwe przełożenie wizyty ankietera na inny dzień, dogodny dla respondenta, jeśli nie wykracza on poza termin realizacji badania.

Sytuacji niedostępności wylosowanej osoby w terminie realizacji badania nie należy mylić z sytuacją niewłaściwego adresu zamieszkiwania (omawianą w podrozdziale 7.7.4). W wielu przypadkach obie te sytuacje mogą wydawać się podobne. Rozważmy następującą hipotetyczną sytuację. Jak ankieter powinien postąpić, gdy dowiedział się, że wylosowana osoba przez cały okres realizacji badania przebywa za granicą? Otóż – zgodnie z ustaleniami dokonany powyżej – powinien starać się ustalić, czy wyjazd ma charakter zmiany miejsca zamieszkania, nawet czasowego (np. osoba wyjechała do pracy za granicę i prowadzi tam gospodarstwo domowe), czy też jest to wyjazd doraźny, np. na wakacje, na kilkudniową konferencję itp. Najlepiej rozmowę na ten temat rozpocząć od pytania, kiedy ta osoba wraca, co na ogół pozwala zapytać o charakter wyjazdu. Rozróżnienie obu sytuacji może mieć dla instytutu badawczego duże znaczenie przy interpretowaniu wyników badania. Osoba, która w sposób trwały przebywa za granicą, może być potraktowana jako nie należąca do badanej zbiorowości. Natomiast osoba, która przebywa za granicą doraźnie, może być zaliczona do osób, które należą do badanej populacji, zostały wylosowane do próby, lecz nie udało się z nimi zrealizować wywiadu w terminie realizacji badania. W tym ostatnim przypadku instytut badawczy może starać się dotrzeć do takiej osoby po terminie realizacji badania, np. w celu ustalenia charakterystyk tej kategorii osób lub też w celu przeprowadzenia kontroli rzetelności pracy ankieterów. Działania tego rodzaju mogą być z góry przewidziane przez procedurę realizacji badania.

7.7.6. Próby imienne: wymagana liczba prób skontaktowania się z wylosowaną osobą

Często zdarza się, że ankieter udając się pod wskazany adres nie zastaje nikogo z lokatorów. Sytuacja taka nigdy nie może być powodem zakończenia czynności badawczych i poprzestania na stwierdzeniu, iż nikogo nie zastano pod wskazanym adresem. Ankieter zawsze zobowiązany jest do podjęcia dodatkowych czynności, których celem jest ostateczne dotarcie do wylosowanej osoby i zrealizowanie z nią wywiadu, a przynajmniej zwiększenie szans skontaktowania się z nią.

W pierwszej kolejności należy starać się ustalić termin, w którym wylosowana osoba (lub ktokolwiek z domowników) będzie obecna w mieszkaniu o wskazanym adresie. W środowisku wiejskim lub małomiasteczkowym informację tę łatwo uzyskać od sąsiadów. Zawsze należy pytać o to, kiedy najlepiej przyjść, aby daną osobę zastać w domu. Nie należy natomiast bezpośrednio pytać o to, w jakim terminie ponowna wizyta nie ma sensu, ponieważ i tak nikogo w domu się nie zostanie (np.: *A w jakich godzinach ten pan jest w pracy?*). Można bowiem zostać posądzonym o chęć ustalenia, kiedy mieszkanie pozostaje bez opieki.

W środowiskach wielkomiejskich, zwłaszcza w dużych blokach - niekiedy wyposażonych w domofony - sytuacja jest trudniejsza, ponieważ mieszkańcy mniej znają się nawzajem. Warto jednak podjąć próbę znalezienia osoby, która będzie w stanie udzielić informacji na temat szans zastania lokatorów w wylosowanym mieszkaniu, nawet jeśli ze względu na domofon nie możemy dostać się do środka budynku. Może to być np. dozorca, portier (jeśli budynek jest wyposażony w portiernię), matka pilnująca dziecka bawiącego się przed budynkiem, mężczyzna naprawiający samochód czy nawet osoba wychodząca z klatki schodowej itp. Przy nawiązywaniu kontaktów z potencjalnymi informatorami najlepiej postępować według zasad właściwych dla aranżacji wywiadu. Zawsze należy przedstawić się i okazać legitymację. Z reguły pozytywny efekt wywołuje również odwołanie się do faktu, że osoba, o którą pytamy, została zawiadomiona o wizycie ankietera drogą listowną. Zyskawszy zaufanie rozmówcy bezpośrednio uzyskamy informację o wylosowanej osobie albo też rozmówca skieruje nas do kogoś, kto takiej informacji będzie w stanie ankieterowi udzielić.

Ustalenie przyczyn nieobecności wylosowanej osoby pozwala niekiedy już w tej fazie nawiązywania kontaktu w sposób uzasadniony odstąpić od realizacji wywiadu z wylosowaną osobą. Jeśli np. od sąsiada, który sprawiał wrażenie wiarygodnego informatora, ankieter dowiedział się, że „ci państwo wyjechali na wczasy nad morze i wrócą za jakieś dwa tygodnie” - a badanie ma jednodniowy termin realizacji, to ponowne przychodzenie i pukanie do drzwi może jedynie wzbudzić niepokój czynnego sąsiada. Należy przyjąć, że wylosowana osoba jest nieobecna w miejscu zamieszkania przez cały okres realizacji badania.

Jeśli ankieterowi przy pierwszej wizycie pod wskazanym adresem nie uda się nawiązać kontaktu z wylosowaną osobą, to obowiązuje go podjęcie pewnej liczby dalszych prób nawiązania tego kontaktu. Liczba prób jest określona przez procedurę badania. Z reguły każdy instytut badawczy przyjmuje pewien standard w tym zakresie, np. przynajmniej 3 wizyty. Wyklucza się także pewne harmonogramy tych wizyt, np. to, że wszystkie 3 nie mogą się odbyć tego samego dnia. Standard należy przy tym rozumieć jako pewne wymagane minimum, nie zaś jako bezwzględną dyrektywę postępowania. Kryterium jakości pracy ankietera jest bowiem skuteczność dotarcia do wylosowanych osób. W niektórych przypadkach już po pierwszej wizycie można z całą pewnością stwierdzić, że dalsze będą pozbawione sensu (tak jak w przedstawionym wyżej przykładzie). Niekiedy zaś warto pod wskazany adres udać się więcej razy, niż wymaga tego procedura badania,

jeśli istnieją szanse, że w końcu uda się nawiązać kontakt z respondentem lub też gdy ze względu na niesprzyjające okoliczności ankieter dotychczas miał się z wylosowaną osobą.

Konieczność ponowienia wizyty pod wskazanym adresem nie ogranicza się do sytuacji, gdy zastajemy drzwi zamknięte. Przedmiotem doboru imiennego jest konkretna osoba, toteż cała rzecz sprowadza się do tego, czy wylosowana osoba jest obecna w momencie wizyty ankietera oraz czy zgadza się w danej chwili na przeprowadzenie z nią wywiadu. Jeśli wylosowana osoba nie jest dostępna w tym czasie, to należy umówić się na ponowną wizytę. Wylosowanej osoby nie wolno bowiem zastąpić żadną inną spośród osób aktualnie obecnych. Podobnie jak nie jest dozwolone zrezygnowanie z realizacji wywiadu z wylosowaną osobą tylko z tej racji, że jej nie zastano.

7.7.7. Próby imienne: umawianie się z respondentem przez telefon

Niekiedy w formularzu doboru dane personalne i adres wylosowanej osoby uzupełnione są numerem telefonu. W niektórych przypadkach numer telefonu wylosowanej osoby ankieter jest też w stanie ustalić samodzielnie, korzystając z książki telefonicznej (aczkolwiek aktualność książek telefonicznych pozostawia wiele do życzenia) lub poprzez biuro numerów. Powstaje pytanie, czy znając numer telefonu ankieter może zadzwonić i umówić się z wylosowaną osobą na konkretny termin, w którym przyjdzie i przeprowadzi wywiad.

Generalnie należy przyjąć, że z respondentem przez telefon można umawiać się wyłącznie wtedy, gdy takie rozwiązanie **dopuszcza procedura badania**. Działanie tego rodzaju zmienia bowiem szanse uzyskania zgody wylosowanej osoby na udział w badaniu. Przez telefon jest bowiem łatwiej odmówić niż w kontakcie bezpośrednim. Osobista wizyta ankietera stwarza stosunek zobowiązania, może być dla respondenta czymś szczególnym, nobilitującym go (często słyszy się: *To Pan do mnie przyjechał aż z Warszawy?*). Ankieter w fazie aranżacji ma możliwość uwiarygodnić siebie i firmę okazując legitymację oraz materiały na temat firmy. W bezpośredniej rozmowie lepiej można dobrać argumenty, uśtosunkowując się nie tylko do treści wypowiedzi rozmówcy, ale również do jego gestów czy innych komunikatów niewerbalnych wyrażających odczucia, takie jak zaciekawienie, wahanie, niezrozumienie, nieufność itp. W rozmowie telefonicznej zakres możliwości perswazyjnych ankietera jest z konieczności ograniczony, przez co większy odsetek wylosowanych osób odmawia udziału w badaniu.

Umawianie się przez telefon jest z reguły dopuszczalne czy wręcz zalecane tylko w niektórych typach badań, realizowanych w populacjach osób korzystających na co dzień z telefonu i umawiających tą drogą swoje spotkania (np. w badaniach realizowanych w instytucjach). Metodę tę stosuje się również w badaniach panelowych, w których respondent **już uprzednio udzielił zgody** na udział w badaniu i chodzi jedynie o ustalenie terminu kolejnej wizyty ankietera. W typowych badaniach realizowanych w populacji dorosłej ludności Polski telefoniczne umawianie

się ankietera z wylosowaną osobą nie jest natomiast dopuszczonym sposobem postępowania.

Wyjątkiem są sytuacje, gdy ankieter wyczerpał inne możliwości nawiązania kontaktu z wylosowaną osobą, np. nie zastał nikogo w domu pomimo kilkakrotnej wizyty pod wskazanym adresem czy też wylosowana osoba boi się wpuścić ankietera do domu. W takiej sytuacji znając numer telefonu wylosowanej osoby można z niego skorzystać, ponieważ stwarza to jedyną szansę kontaktowania się z daną osobą, a przeprowadzenie wywiadu z właśnie z nią jest dla ankietera najważniejszym celem.

7.8. Adresowa próba osób

Procedura doboru respondentów w przypadku **próby adresowej** jest zasadniczo odmienna od stosowanej w przypadku próby imiennej. Dobór składa się z dwóch faz, z których pierwsza jest realizowana przez instytut badawczy, a druga przez ankieterów. W pierwszej fazie losowane są adresy gospodarstw domowych (adresy mieszkań lub domów jednorodzinnych). Adresy te otrzymują ankieterzy. Po dotarciu pod wskazany adres do ankietera należy przeprowadzenie drugiej fazy doboru próby, jaką jest wybór jednej osoby spośród tych członków danego gospodarstwa domowego, którzy należą do badanej zbiorowości. Dopiero w tym momencie wybrana osoba wchodzi w skład próby.

Wybór konkretnej osoby w ramach gospodarstwa dokonywany jest za pomocą procedury, która pozwala na zachowanie pełnego obiektywizmu. Do tego celu wykorzystuje się formularz **składu gospodarstwa domowego**. Formularz ten zawiera rubryki z miejscem na wpisanie danych o wszystkich osobach prowadzących gospodarstwo domowe i należących do badanej zbiorowości. Dane te wpisuje się w określonym porządku, np. od osoby najstarszej do najmłodszej. Następnie ankieter korzysta ze specjalnej tablicy liczb losowych, umieszczonej na formularzu bądź podanej w materiałach dodatkowych. Tablica ta informuje ankietera, z którą z wpisanych do formularza osób powinien przeprowadzić wywiad. Zamieszczone w tablicy liczby losowe są dobrane tak, aby w całym badaniu szanse wyboru respondenta nie były zależne od miejsca, na którym dana osoba została wpisana do formularza. Przykładowy formularz składu gospodarstwa domowego przedstawiamy na rysunku 7.5.

Należy zauważyć, że próba dobrana metodą adresową jest próbą osób, mimo że instytut badawczy przekazuje ankieterom jedynie adresy gospodarstw domowych. Obowiązują tu zatem te same zasady, co w przypadku prób imiennych. W szczególności osoby wskazanej przez procedurę doboru nie można zastąpić inną osobą mieszkającą w tym samym gospodarstwie. Może się zatem zdarzyć, że ankieter znalazł mieszkanie, został przyjęty przez kogoś z domowników, sporządził spis osób prowadzących wspólne gospodarstwo, po czym okazało się, że osoba wskazana w tablicy liczb losowych jest niedostępna w terminie realizacji

Rycina 7.5.

Przykładowy formularz składu gospodarstwa domowego

INSTYTUT BADAWCZY ul. Ankieterska 1 11-111 Miasto tel. (0-99) 123-45-67 fax: (0-99) 123-45-68		Liczba gospodarstw	Okręg 01 / WA1
Nazwa ankiety Omnibus-C (listopad)		Województwo WARSZAWSKIE	
Numer gospodarstwa 05-001		Data realizacji badania poniedziałek, 22 listopada 1999	
Adres gospodarstwa (0,+1,+1) ul. Nowoursynowska 154A m. 1 Warszawa			

INFORMACJE O WSZYSTKICH CZŁONKACH GOSPODARSTWA DOMOWEGO
 tzn. osobach wspólnie zamieszkujących i utrzymujących się ze wspólnych funduszy
 (wypełnić rubryki "Płeć", "Rok" i "Miesiąc urodzenia," wpisując osoby od najstarszej do najmłodszej)

Numer osoby	Rok urodzenia		Miesiąc urodzenia np.: 01, 02...	Płeć M-mężczyzna K-kobieta		Pokrewieństwo w stosunku do respondenta (wypełnić po wybraniu respondenta)
	1	2		1	2	
	1	9		M	K	Symbole pokrewieństwa R= respondent 1= mąż / żona respondenta 2= syn / córka respondenta 3= ojciec / matka respondenta 4= brat / siostra respondenta 5= teść / teściowa respondenta 6= inni krewni (powinowaci) 7= inni niespokrewnieni
	1	9		M	K	
	1	9		M	K	
	1	9		M	K	
	1	9		M	K	
	1	9		M	K	
	1	9		M	K	
	1	9		M	K	
	1	9		M	K	
	1	9		M	K	

Liczba członków gospodarstwa domowego (jeśli 1 osoba wpisać 01, jeśli 2 - 02 itd.)

Oddzielić poziomą linią od góry osoby urodzone w roku 1923 lub wcześniej.

Oddzielić poziomą kreską od dołu osoby urodzone w roku 1985 lub później.

Osoby pomiędzy kreskami ponumerować kolejno w rubryce "Numer osoby".

Spośród osób pomiędzy liniami poziomymi wybrać respondenta według następującej zasady:

Liczba osób ur. 1924-1984 —>

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	1	2	4	1	3	5	3	3

Respondentem jest osoba nr —>

Osobę wybraną jako respondenta zaznaczyć literą "R" w rubryce "Pokrewieństwo"

badania (np. wyjechała na dwa miesiące za granicę). W takim przypadku wywiad należy potraktować jako niezrealizowany, ponieważ wylosowana osoba nie może być zastąpiona przez innego z domowników. Nie zostali oni bowiem dobrani do próby.

Powstaje pytanie, dlaczego w niektórych badaniach owa dwufazowa procedura doboru próby adresowej jest stosowana zamiast próby imiennej. Rezultat zastosowania każdej z metod jest taki sam, ponieważ jest nim wskazanie konkretnych osób, które wejdą w skład próby. Metoda doboru imiennego jest przy tym o tyle prostsza, że osoba ta zostaje wskazana bezpośrednio (od razu losowana jest konkretna osoba, znana potem ankieterowi z imienia i nazwiska), w przypadku zaś doboru adresowego konkretną osobę musi dopiero dobrać ankieter po udaniu się do wylosowanego mieszkania lub domu.

Rzeczywiście, byłoby wygodniej zarówno dla instytutu badawczego, jak i dla ankieterów, gdyby w przypadku wywiadów realizowanych w domach próba za każdym razem była dobierana jako imienna. Nie zawsze jednak i nie każdy instytut badawczy może w czasie przygotowywania badania zagwarantować sobie dostęp do operatu osób, z którego może zostać dobrana próba imienna. W niektórych badaniach za zastosowaniem doboru adresowego przemawiają też względy merytoryczne. Przykładem są badania o zasięgu międzynarodowym, realizowane równocześnie w wielu krajach według tej samej metodologii. W większości krajów europejskich prób imiennych nie stosuje się, gdyż albo nie istnieją stosowne operaty osób, z których mogłaby zostać wylosowana próba, albo też korzystanie z tego rodzaju rejestrów dla celów losowania prób do badań nie jest prawnie dozwolone. Dlatego też w badaniach międzynarodowych stosuje się z reguły dobór adresowy.

7.8.1. Próby adresowe: błędny adres

W próbie adresowej ankieter otrzymuje nie dane personalne wylosowanych osób, lecz adres **miejsca** (mieszkania, domu), w którym respondent ma zostać wylosowany. Z różnych przyczyn może się zdarzyć, że podany w formularzu doboru adres nie pozwala na jednoznaczne zidentyfikowanie tego miejsca. Przykładem jest „pusty” adres, to znaczy taki, któremu nie odpowiada żaden istniejący budynek lub mieszkanie.

Przyczyny pojawienia się „pustego” adresu mogą być dwojakie. Po pierwsze, pomiędzy czasem sporządzenia operatu a momentem dobrania próby **budynek został wyburzony**, a jego lokatorzy przenieśli się w inne miejsca. W tej sytuacji podany w formularzu doboru adres **nie istnieje**. Nie istnieje tym samym miejsce, w którym należy dobrać respondenta. Zarówno dobór respondenta, jak i przeprowadzenie z nim wywiadu **nie jest zatem możliwe**.

Drugą przyczyną pustych adresów są błędy popełnione w fazie przygotowania operatu bądź losowania próby. Ilustruje to poniższy przykład.

Przykład 7.3

Respondenta należy dobrać w budynku przy ulicy Kuratowskiego 46. Po odnalezieniu przez ankietera ulicy Kuratowskiego okazało się, że stoją przy niej jedynie trzy posesje oznaczone numerami 1, 2 i 3. Od mieszkańca jednego z tych budynków ankieter dowiedział się, że przy tej ulicy nigdy więcej budynków nie było. Podany w formularzu adres okazał się błędny. Przy ulicy Kuratowskiego nie ma budynku, który odpowiadałby temu adresowi.

Również i w tym przypadku zarówno dobór respondenta, jak i wywiad, nie mogą być zrealizowane. Nie istnieje bowiem miejsce wskazane przez adres podany w formularzu doboru.

Należy zwrócić uwagę, że w próbie adresowej konsekwencją błędów w adresach – jeśli na skutek tych błędów adres wskazuje na nie istniejący budynek lub mieszkanie – jest niemożność dobrania respondenta i zrealizowania wywiadu. Jest to sytuacja istotnie różna od tej, z jaką ankieterzy mają do czynienia w próbach imiennych. W próbie imiennej adres jest uzupełniony o dane personalne wylosowanej osoby, co niekiedy pozwala odnaleźć wylosowaną osobę pomimo zniekształconego adresu. W próbie adresowej tego rodzaju dodatkowe informacje nie są dostępne i pusty adres eliminuje badany przypadek.

Przypuśćmy, że na skutek „czeskiego błędu” podczas przygotowywania w instytucie badawczym formularzu doboru przestawiono cyfry w numerze budynku i zamiast 12 podano 21. Po przybyciu ankietera pod wskazany adres okazało się, że przy ulicy są tylko posesje oznaczone numerami od 1 do 15. W przypadku próby imiennej ankieter ma prawo „domyśleć się”, że zostały przestawione cyfry. Przypuszczenie to może zweryfikować udając się pod numer 12 i sprawdzając, czy wylosowana osoba mieszka w tym budynku, czy też nie. Jeśli ten sam adres wystąpiłby w próbie adresowej, to ankieter nie może zweryfikować swojego przypuszczenia, ponieważ nie dysponuje danymi wylosowanej osoby. Hipoteza o „czeskim błędzie” może wydawać się bardzo prawdopodobna, lecz potencjalnie możliwe są tu dziesiątki innych przyczyn wystąpienia podanego błędu. Dlatego też ankieter nie może samodzielnie poprawić błędnego adresu i musi w tym przypadku odstąpić od przeprowadzenia wywiadu pod podanym adresem.

7.8.2. Próby adresowe: nieaktualny adres

Z nieaktualnym adresem mamy do czynienia wtedy, gdy wylosowane miejsce – w którym należy dobrać respondenta (mieszkanie, dom) – istnieje, aczkolwiek jego rzeczywisty adres brzmi inaczej, niż podano w formularzu doboru. Taki adres na pierwszy rzut oka wydaje się błędny. Tymczasem jednoznacznie identyfikuje miejsce, w którym należy dobrać respondenta, a zatem nie może być powodem odstąpienia ankietera od przeprowadzenia wywiadu.

Przykład 7.4

Ankieter otrzymał adres „ul. Rewolucji Październikowej 16 m. 12”. W miejscowości nie ma obecnie ulicy Rewolucji Październikowej, lecz okazało się, że rok wcześniej ulica Rewolucji Październikowej została przemianowana na ulicę Marszałka Piłsudskiego. Na ulicy Marszałka Piłsudskiego brak jest domu o numerze 16 – numeracja kończy się na 14. Jednakże ankieter ustalił, że w związku z wyburzeniem kilku budynków numeracja została zmieniona i dawny dom 16 ma obecnie numer 10. Dom ten okazał się kamienicą, w której jest kilkanaście mieszkań. Numeracja mieszkań jest jednak nieciągła i po numerze 10 następuje od razu numer 13 (brak 11 i 12). Od jednego z lokatorów ankieter dowiedział się, że układ numeracji mieszkań w tym budynku jest zgodny z ich podziałem dokonany po wojnie (każde przedwojenne mieszkanie dzielono na trzy). Stąd też każde kolejne trzy numery, np. 1, 2 i 3 odpowiadają w rzeczywistości jednemu mieszkaniu, które zostało podzielone na trzy odrębne. Jeśli, z kolei, mieszkanie zostało przywrócone do pierwotnej postaci, to w numeracji pozostała luka. Tak się stało w przypadku mieszkań 10, 11 i 12. Jeden z lokatorów wykupił dwa pozostałe mieszkania i przywrócił mieszkanie do pierwotnej (przedwojennej) postaci. Miejsce wskazane poprzez adres „ul. Rewolucji Październikowej 16 m. 12” znajduje się zatem pod adresem „ul. Marszałka Piłsudskiego 10 m. 10”. W tym mieszkaniu ankieter powinien dobrać respondenta.

Umiejętność odróżnienia adresu błędnego od nieaktualnego może być niekiedy trudna. Jeśli nieścisłość dotyczy nazwy ulicy i wiąże się z jej przemianowaniem, to z reguły nie stanowi to problemu, gdyż mieszkańcy bez trudu wskażą ulicę o zmienionej nazwie. Zmiany w numeracji budynków lub numeracji mieszkań są natomiast trudniejsze do zidentyfikowania. Może się zatem okazać, że nieaktualny adres ankieter zakwalifikuje jako błędny, aczkolwiek zawsze należy starać się podjąć działania zmierzające do ustalenia, czy adres błędny nie jest przypadkiem adresem nieaktualnym.

7.8.3. Próby adresowe: pod podanym adresem jest więcej niż jedno gospodarstwo domowe

Niekiedy zdarza się, że podany adres nie jest dostatecznie precyzyjny i obejmuje wiele mieszkań. Na przykład w formularzu doboru podany jest tylko numer budynku, który w rzeczywistości jest blokiem mieszkalnym, obejmującym wiele mieszkań. W takiej sytuacji adres nie identyfikuje pojedynczego gospodarstwa domowego, w którym ankieter może przeprowadzić spis mieszkańców i spośród nich wylosować jedną osobę jako respondenta.

Potraktowanie tej sytuacji jako błędnego adresu jest jednak dopuszczalne tylko pod warunkiem, że tak przewiduje przyjęta w badaniu procedura doboru. Zauważmy, że tego rodzaju sytuacja musi być konsekwencją błędów popełnionych podczas

przygotowywania operatu lub próby. Może być ona skutkiem faktycznych zmian, które dokonały się w danym budynku. Przykładowo, domek jednorodzinny został rozbudowany i przerobiony na dwa odrębne mieszkania. Zdarza się to często, gdy dzieci dorastają i jedno z nich zakłada swoją własną rodzinę. Gdyby ankieter zrezygnował z doboru respondenta kwalifikując sytuację jako „błędny adres”, to osoby zamieszkałe w tym budynku straciłyby bezpowrotnie szanse wejścia do próby.

Dlatego też procedura doboru adresowego z reguły wymaga w takich sytuacjach przeprowadzenia dodatkowych czynności, których celem jest wylosowanie pojedynczego gospodarstwa domowego spośród wszystkich mieszkań, które znajdują się pod wskazanym adresem. Czynności te opisane są w instrukcji doboru do konkretnego badania albo ustalone w danym instytucie badawczym w sposób jednolity dla wszystkich badań realizowanych na próbach adresowych. Konkretna postać reguł postępowania w tym zakresie może być różna, toteż w tym miejscu podamy jedynie zasady ogólne, które pozwolą zrozumieć sens całej procedury.

W pierwszej kolejności ankieter sporządza spis wszystkich mieszkań, które znajdują się pod podanym adresem. Spis ten sporządza się z reguły na osobnej kartce papieru, chociaż w danym instytucie badawczym może być do tego przewidziany specjalny formularz. Kolejność mieszkań w spisie jest ściśle ustalona. Jeśli mieszkania są ponumerowane, to z reguły kolejność w spisie musi być zgodna z kolejnością numeracji. Jeśli numeracja nie występuje lub część mieszkań nie ma numerów, to zawsze z góry jest podana reguła ustalania ich kolejności. Poniżej podajemy przykład tego rodzaju zasady:

Przykład 7.5

Przykładowe zasady ustalania kolejności spisywanych mieszkań

1. Jeśli budynek ma więcej niż jedną klatkę schodową, to najpierw ustalić kolejność klatek schodowych, a następnie mieszkania spisać poszczególnymi klatkami;

1a. Jeśli mieszkania w budynku są ponumerowane, to kolejność klatek schodowych ustalamy według kolejności mieszkań. Np. jeśli budynek ma dwie klatki, z których jedna obejmuje mieszkania o numerach od 1 do 10, zaś druga mieszkania o numerach 11–20, to klatka z mieszkaniami 1–10 jest pierwszą, zaś klatka z mieszkaniami o numerach 11–20 jest drugą.

1b. Jeśli mieszkania nie są ponumerowane, zaś klatki schodowe są ponumerowane, to przyjmujemy istniejącą numerację klatek schodowych.

1c. Jeśli ani klatki schodowe ani mieszkania nie są ponumerowane, to kolejność klatek schodowych ustalamy licząc od lewej strony ściany frontowej budynku w prawo, idąc dalej dookoła budynku – jeśli klatki schodowe znajdują się również z innych stron budynku.

2. Kolejność mieszkań wewnątrz klatki schodowej ustalamy w sposób następujący:

2a. Jeśli mieszkania wewnątrz klatki są ponumerowane, to przyjmujemy kolejność według istniejącej numeracji mieszkań.

2b. Jeśli mieszkania nie są ponumerowane lub część mieszkań nie posiada numerów, to kolejność ustalamy licząc od najniższej kondygnacji do najwyższej, a w ramach kondygnacji zgodnie z ruchem wskazówek zegara licząc od wejścia na poziom danej kondygnacji.

W praktyce posłużenie się tego rodzaju regułą może wyglądać następująco. Przypuśćmy, że pod wylosowanym adresem znajduje się piętrowy budynek z wejściem od frontu, które prowadzi do dwóch mieszkań ponumerowanych 1 i 2 (jedno na parterze, jedno na piętrze), plus dodatkowo osobne mieszkanie zostało urządzone na poddaszu (bez numeru). Od drugiej strony budynku znajduje się osobne wejście, które prowadzi do mieszkania w suterenie. Przykładowy spis mieszkań mógłby wyglądać następująco.

Przykład 7.6

Przykład uzupełniającego spisu mieszkań znajdujących się pod wskazanym adresem

Kolejność mieszkań	Kolejność klatek	Opis mieszkania
1	frontowa	lokal nr 1 na parterze
2	frontowa	lokal nr 2 na 1 piętrze
3	frontowa	mieszkanie na poddaszu
4	wejście z tyłu budynku	mieszkanie w suterenie

Po sporządzeniu uzupełniającego spisu mieszkań ankieter samodzielnie losuje jedno z tych mieszkań. Losowanie odbywa się według z góry ustalonej procedury. Może do tego celu służyć pomocnicza tabela liczb losowych, którą otrzymał ankieter do tego celu, lub też wykorzystuje się regułę stosowaną przy losowaniu respondenta. Na przykład w formularzu przedstawionym na rycinie 7.5 podano tabelę liczb losowych, którą można wykorzystać do wylosowania jednego z czterech mieszkań wyszczególnionych w przykładowym spisie uzupełniającym przedstawionym powyżej.

Jeśli obowiązująca ankietera reguła losowania nie pozwala na wylosowanie mieszkania ze sporządzonego spisu (np. w spisie jest więcej mieszkań niż rubryk w tabeli liczb losowych), to ankieter musi porozumieć się z koordynatorem, który dokona losowania. W żadnej sytuacji **ankieterowi nie wolno wybrać mieszkania według swojego uznania**. Gdyby bowiem tego dokonał, to próba przestałaby mieć charakter próby losowej. Mówiąc inaczej, do wyników badania zostałoby wprowadzone zniekształcenie niemożliwe do wyeliminowania.

Na zakończenie zwrócimy uwagę na fakt, że w niektórych badaniach realizowanych na próbach adresowych nieprecyzyjne adresy (wskazujące na więcej niż jed-

no mieszkanie) traktuje się jako błędne. Dlatego też podczas szkolenia do badania ankieter powinien upewnić się, jak ma postępować w przypadku natrafienia na tego typu adres. Czy sporządzić uzupełniający spis mieszkań i wylosować samodzielnie jedno z nich, czy też potraktować adres jako błędny i pod tym adresem nie realizować wywiadu.

7.8.4. Próby adresowe: losowanie respondenta spośród członków gospodarstwa domowego

Po dotarciu do mieszkania znajdującego się pod podanym adresem zadaniem ankietera jest wylosowanie jednej z osób jako respondenta. Zasady postępowania zależą tu od ustaleń dokonanych przez instytut badawczy: czy losujemy spośród wszystkich osób mieszkających w danym mieszkaniu czy też spośród członków gospodarstwa domowego.

Przez gospodarstwo domowe należy rozumieć **ogół osób mieszkających i utrzymujących się razem**. Przyjęta w badaniu definicja gospodarstwa domowego powinna być podana w instrukcji doboru lub też w innych materiałach. Gospodarstwa domowego może bowiem dotyczyć część pytań metryczkowych.

W praktyce problem zakresu gospodarstwa domowego sprowadza się do dwóch sytuacji: (1) sublokatora; (2) rodziny wielopokoleniowej. Jeśli pokój lub część pomieszczeń jest podnajmowana, to z reguły najemca i ewentualne osoby z nim mieszkające stanowią odrębne gospodarstwo domowe. W przypadku rodziny wielopokoleniowej, w której poszczególne osoby mogą zarabiać i prowadzić własne budżety, zasady rozróżnienia gospodarstw domowych mogą być trudniejsze. Jeśli podana ankieterowi definicja pozostawia wątpliwości, to można zapytać, czy osoby te przygotowują wspólne posiłki. Znaczna część budżetów rodzin w Polsce jest wydatkowana na żywność, toteż tego rodzaju pytanie może ułatwić ankieterowi rozstrzygnięcie, czy budżet jest wspólny, czy też nie.

Jeśli przyjęte w badaniu reguły postępowania nakazują dokonać losowania w obrębie gospodarstwa domowego, w mieszkaniu zaś funkcjonuje więcej niż jedno gospodarstwo, to w pierwszej kolejności ankieter musi dokonać losowania gospodarstwa. Należy sporządzić pomocniczy spis gospodarstw domowych, a następnie wylosować jedno z nich w sposób analogiczny, jak losowane jest jedno mieszkanie w przypadku napotkania adresu obejmującego więcej mieszkań (podrozdział 7.8.3).

Powyższe problemy nie występują, jeśli przyjęta w badaniu procedura nakazuje dokonać losowania respondenta spośród wszystkich osób zamieszkujących dany lokal. W tej sytuacji i sublokator i cała rodzina wielopokoleniowa zostaną włączone do spisu osób, z których zostanie wylosowany respondent.

Zanim jednak spis ten zostanie sporządzony, ankieter musi ustalić kogo wliczyć, a kogo nie, do osób mieszkających w danym lokalu. Część osób może bowiem przebywać w danym mieszkaniu chwilowo, np. krewny, który przyjechał w odwiedziny na 3 dni. Dokładne reguły rozstrzygnięcia powinny być zamieszczone w instrukcji do-

boru. Generalnie przyjmuje się, że wliczamy osoby, dla których dany lokal stanowi stałe miejsce zamieszkiwania. Nie należy się natomiast kierować tytułem administracyjno-prawnym. Jeśli młode małżeństwo wynajmuje mieszkanie, prowadząc w nim dom i realizując życie rodzinne, to nie jest rzeczą istotną, że każde z nich jest zameldowane gdzie indziej, a zameldowany w nim jest ktoś zupełnie inny. To nie jest próba imienna, w której szukamy konkretnych osób niezależnie od tego, gdzie mieszkają. W próbie adresowej zawsze interesuje nas **konkretne mieszkanie**, a badaniu podlegają osoby, dla których jest ono stałym miejscem zamieszkiwania.

Po dokonaniu powyższych ustaleń zadaniem ankietera jest sporządzenie spisu osób, z których zostanie wylosowana jedna, jako respondent. Istnieją dwa rozwiązania co do zawartości tego spisu. W części badań spisuje się tylko te osoby, które należą do badanej zbiorowości, np. wszystkie osoby pełnoletnie czy wszystkie kobiety w wieku 20–49 lat. W innych badaniach w tej fazie spisuje się wszystkie osoby, niezależnie od tego, czy należą do badanej zbiorowości, czy też nie, a dopiero po spisaniu wszystkich osób w formularzu zaznacza się te, które należą do badanej zbiorowości i spośród nich dokonuje się losowania respondenta. Sporządzenie spisu obejmującego wszystkie osoby jest z reguły uzasadnione tym, że pełny skład gospodarstwa domowego (wiek i płeć poszczególnych osób, liczba tych osób oraz relacje pokrewieństwa między nimi) stanowi sam w sobie przedmiot badania. Chodzi o to, aby pytań tych nie powtarzać ponownie w metryczce kwestionariusza wywiadu. Przedstawiony na rycinie 7.5 formularz spisu członków gospodarstwa obejmuje wszystkie osoby. Dopiero po sporządzeniu tego spisu ankieter poziomymi kreskami oddziela osoby najmłodsze i najstarsze – to jest nie należące do badanej zbiorowości – którą w przykładzie tym stanowią osoby w wieku 15–75 lat.

Dokładna forma spisu zależy też od przyjętej przez dany instytut badawczy metody losowania respondenta. Jednym z rozwiązań jest sporządzenie **spisu osób w określonej kolejności**, a następnie **wskazanie numeru porządkowego osoby wylosowanej**. Wymagana kolejność jest każdorazowo podana w instrukcji doboru, a także często powtórzona w objaśnieniu umieszczonym w formularzu. Kolejność ta jest ustalona przez instytut badawczy. Może to być – przykładowo – kolejność od osoby najstarszej do najmłodszej lub odwrotnie: od osoby najmłodszej do najstarszej, bądź też najpierw wszystkie kobiety od najstarszej do najmłodszej, następnie wszyscy mężczyźni według tej samej reguły itp. Po dokonaniu spisu zlicza i numeruje się osoby należące do badanej zbiorowości, a następnie z tabeli liczb losowych odczytuje numer porządkowy osoby, która została wylosowana do udziału w badaniu. Tego rodzaju rozwiązanie zostało przedstawione na rycinie 7.5.

Opisywana metoda polegająca na **wskazaniu numeru porządkowego osoby wylosowanej** wymaga od ankietera bezbłędного ułożenia osób w formularzu w określonej kolejności. Dlatego też przed wypełnieniem formularza warto pomocniczą wersję spisu sporządzić na osobnej kartce papieru, a następnie – gdy już uzyskamy pewność, że posiadamy niezbędne informacje o wszystkich osobach – dopiero przepisać dane tych osób do formularza.

Rycina 7.6. Tablice Kisha

Symbol tablicy	Liczba osób dorosłych w gospodarstwie domowym					
	1	2	3	4	5	6
A	1	1	1	1	1	1
B1	1	1	1	1	2	2
B2	1	1	1	2	2	2
C	1	1	2	2	3	3
D	1	2	2	3	4	4
E1	1	2	3	3	3	5
E2	1	2	3	4	5	5
F	1	2	3	4	5	6

Podana w przykładowym formularzu 7.5 tablica liczb losowych nie jest jedynym rozwiązaniem pozwalającym wskazać numer porządkowy osoby wylosowanej. W praktyce często stosuje się w tym miejscu tzw. **tablice Kisha**. Pozwalają one wskazać osobę wylosowaną w zależności od liczby osób w gospodarstwie, należących do badanej populacji. Tablice te występują w kilku wersjach oznaczonych literami A, B, C, D1 i D2. Ankieter stosuje wersje zamiennie według ustalonych zasad bądź też w formularzu doboru podany jest symbol wersji, którą należy posłużyć się w konkretnym przypadku. Spolszczoną wersję tablic Kisha przedstawiamy na rycinie 7.6.

Oprócz metod polegających na wylosowaniu respondenta poprzez wskazanie numeru kolejnego jednej z osób wyszczególnionych w spisie stosuje się niekiedy także dwie inne. Ich cechą charakterystyczną jest to, że nie wymagają sporządzenia spisu członków gospodarstwa domowego należących do badanej populacji. Wystarczy ustalenie, które z osób w mieszkaniu pod podanym adresem zamieszkują w nim na stałe (lub tworzą gospodarstwo domowe) oraz jednocześnie należą do badanej zbiorowości.

Punktem wyjścia pierwszej z tych metod jest ustalenie płci i hierarchii wieku osób, spośród których może być wylosowany respondent. Następnie, na podstawie liczby mężczyzn i liczby kobiet ankieter wybiera konkretną regułę decyzji, która pozwala wybrać jedną z osób jako respondenta. Przykładowe reguły decyzji mogą wyglądać następująco:

Przykład 7.6

- 1 mężczyzna i 1 kobieta: respondentem jest kobieta
- 2 mężczyzn i 1 kobieta: respondentem jest młodszy z mężczyzn
- 1 mężczyzna i 2 kobiety: respondentem jest mężczyzna
- 2 mężczyzn i 2 kobiety: respondentem jest starsza z kobiet

Stosowane reguły decyzji mają rzecz jasna różne warianty. Nie zawsze jest bowiem tak, że gdy w gospodarstwie jest 1 mężczyzna i 2 kobiety należące do badanej zbiorowości, to respondentem jest mężczyzna (tak jak w powyższym przykładzie). W poszczególnych wariantach osoby są rotowane, tak aby każdy miał równe szanse zostać wylosowany. Różni ankieterzy otrzymują różne warianty reguł decyzyjnych bądź dany ankieter otrzymuje kilka wariantów odpowiednio oznaczonych, a procedura doboru określa, który z wariantów powinien być zastosowany w danym gospodarstwie.

Ostatnia z omawianych metod wyboru jednej osoby jako respondenta jest koncepcyjnie najprostsza. Polega na ustaleniu, która z osób ostatnio obchodziła urodziny (tzn. jej data urodzenia – dzień i miesiąc – jest najbliższa wizycie ankietera). Poza szczególnymi przypadkami (bliźnięta zamieszkujące wspólnie lub przypadkowa zbieżność dat urodzenia, np. męża i żony) metoda ta pozwala jednoznacznie wskazać jedną z osób jako wybraną do badania.

Mimo swojej prostoty, metoda ostatniej osoby obchodzącej urodziny nie jest zbyt chętnie stosowana przez instytuty badawcze. Główną przyczyną są reakcje wywołane przez pytanie ankietera o to, kto ostatnio obchodził urodziny. Pytania tego rodzaju nie sprzyjają tworzeniu klimatu, jaki ankieter stara się uzyskać w fazie aranżacji. Przypomnijmy, że jest to klimat przedsięwzięcia o charakterze profesjonalnym, w którym ankieter rzetelnie i ze znajomością rzeczy wykonuje swoją pracę, a respondent pełni rolę eksperta w dziedzinie, o którą ankieter pyta. Urodziny są natomiast postrzegane poprzez swój kontekst społeczny: ważnego dnia w życiu, składania życzeń, wręczania prezentów czy imprezy urodzinowej. Elementy zabawowe nie są składnikiem wizerunku profesjonalnego badania. Respondent nie może oczekiwać, że będzie uczestniczył w zabawie.

Jeśli ankieter natrafi na sytuację, w której instytut badawczy w badaniu realizowanym na próbie adresowej stosuje metodę **ostatniej osoby obchodzącej urodziny**, to o podanych wyżej niebezpieczeństwach musi pamiętać. Sposób aranżacji doboru respondenta tą metodą powinien być szczegółowo wyjaśniony w instrukcji lub na szkoleniu. Należy unikać takiego sformułowania pytania, aby zabrzmiało ono w sposób niepoważny. Niekiedy dobrze jest uprzedzić o samym fakcie zadania tego pytania, np.: *Może wyda się to Państwu dziwne, ale chciałbym zapytać, kto z Państwa ostatnio obchodził urodziny. Jest to jedno z (ważnych) pytań, które muszą zadać w ramach prowadzonego badania (ankiety).*

Należy natomiast unikać takiego sformułowania pytania, z którego wynika intencja jego zadania. Na przykład niepoprawna jest następująca formuła: *Chciałbym teraz zapytać, kto z Państwa ostatni obchodził urodziny, ponieważ tej osobie zadam pytania ankiety.*

Może się bowiem zdarzyć, że osoby, z których ankieter ma dobrać respondenta, będą starały się wprowadzić go w błąd, mając własne preferencje co do tego, która z nich powinna uczestniczyć w badaniu. A trzeba wziąć pod uwagę, że ankieter nie ma żadnej możliwości zweryfikowania uzyskanej odpowiedzi i musi ją przyjąć jako wiarygodną.

7.9. Próba na adresach startowych

Próba na adresach startowych jest odmianą próby adresowej. Różnica polega na tym, że w formularzu doboru **próby adresowej** podany jest adres gospodarstwa, w którym należy dobrać respondentą. W próbie na adresach startowych podany jest natomiast adres pewnego miejsca, które dopiero stanowi punkt startowy do poszukiwania mieszkania, w którym należy dobrać respondentą.

Wnikliwy ankieter zapyta, po co ta komplikacja. Czy nie można w formularzu doboru podać od razu adresu wylosowanego mieszkania, zamiast podawać adres punktu, od którego ankieter dopiero zaczyna szukać takiego mieszkania. Okazuje się, że ten z pozoru bezsensowny schemat postępowania w wielu badaniach znajduje dobre uzasadnienie.

Załóżmy, że producent ciasteczek chce wzmocnić pozycję rynkową jednej z marek swoich produktów. W tym celu zamierza zainwestować w ogólnopolską kampanię reklamową, realizowaną przez lokalne stacje radiowe. Przed rozpoczęciem kampanii producent przeprowadził na próbie ogólnopolskiej dobieranej metodą adresową badanie znajomości marki, którą zamierza reklamować. Chce się bowiem dowiedzieć, czy po kampanii znajomość marki wzrośnie. Z wyników badania wyszło, że 30% badanych zna tę markę, a nawet niekiedy kupuje ciasteczka tej marki. Pozostałe 70% oświadczyło, że o marce dowiaduje się po raz pierwszy z pytania ankiety.

Po zakończeniu kampanii przyszedł czas na ponowne badanie. Na jakiej próbie powinno być ono zrealizowane? Na pewno nie na tych samych osobach (jako badanie panelowe), ponieważ wszystkie one dowiedziały się o marce nie z kampanii reklamowej, ale od ankietera, gdy pytał on o znajomość tej marki. Czy może do ponownego badania dobrać nową ogólnopolską próbę adresową? Można i zapewne szereg instytutów badawczych tak właśnie postąpi. Jedyne niebezpieczeństwo wiąże się z faktem, że kampania jest prowadzona poprzez lokalne stacje radiowe, których techniczny zasięg jest ograniczony i ich programy nie wszędzie docierają. Jeśli nowa próba będzie się nadmiernie różniła układem miejscowości od zastosowanej w pierwszej fazie projektu, to zamiast efektu kampanii w wynikach ujawni się efekt większego lub mniejszego pokrycia przez nową próbę słuchaczy lokalnych stacji radiowych.

Próba na adresach startowych rozwiązuje ten problem. Jako adresy startowe należy w tej sytuacji przyjąć adresy gospodarstw badanych w pierwszej fazie projektu. Stworzy to gwarancję, że układ terytorialny prób w obu badaniach będzie identyczny.

Próby na adresach startowych stosuje się również w badaniach, w których konieczne jest zagęszczenie mieszkań – gdzie dobierany jest respondent. Chodzi o to, aby w terenie kilka lub kilkanaście takich mieszkań było położonych względnie blisko siebie. Ma to znaczenie w tych wszystkich sytuacjach, w których szanse przynależności kogokolwiek z członków gospodarstwa do badanej zbiorowości są niewielkie.

W formularzu doboru próby na adresach startowych podany jest zawsze adres, który stanowi punkt wyjścia do znalezienia adresu mieszkania, gdzie ankieter doko-

na doboru respondenta. Instrukcja doboru opisuje dokładnie, w jaki sposób mieszkanie takie odnaleźć. Na ogół dokonywane jest to **metodą ustalonej ścieżki**, którą to metodę omawiamy w następnym podrozdziale. Procedura doboru określa także, czy dla każdego podanego adresu startowego dobieramy jednego respondenta, czy też stanowi on punkt wyjścia do doboru kilku lub kilkunastu respondentów.

7.10. Metoda ustalonej ścieżki

Metoda ustalonej ścieżki (*random route*) służy znalezieniu mieszkania (domu), w którym zostanie dobrany respondent. Punktem wyjścia jest pewien z góry podany, konkretny adres. Na tej podstawie ankieter znajduje **inny adres**, pod którym dobiera respondenta.

Poszukiwanie adresu, pod którym zostanie dobrany respondent, odbywa się według określonej procedury. Procedura ta jest opisana bądź to w instrukcji doboru, bądź też w materiałach ogólnych, opisujących sposób doboru tego rodzaju prób w danym instytucie. Procedura ustalonej ścieżki może być identyczna dla wszystkich badań, a w ramach badania dla wszystkich dobieranych osób. Za każdym razem inny jest natomiast punkt startowy, tj. adres, od którego rozpoczyna się poszukiwanie adresu docelowego, pod którym zostanie zrealizowany wywiad.

Procedura poszukiwania adresu docelowego polega na poruszaniu się w terenie (po ulicy, wewnątrz budynku wielorodzinnego) w ustalony sposób. Stąd też bierze się nazwa metody. Sposób ten w różnych instytucjach może być różny. Poniżej przedstawiamy treść przykładowej instrukcji określającej sposób poruszania się ankietera w terenie.

Przykład 7.7

Aby odszukać mieszkanie (dom), w którym zostanie dobrany respondent, do adresu podanego w formularzu doboru w rubryce „Adres startowy” należy doliczyć trzy dalsze mieszkania (budynki jednorodzinne). Adres trzeciego doliczonego mieszkania (budynku jednorodzinne) określa miejsce, w którym należy dobrać respondenta.

Doliczając trzy kolejne mieszkania (domy jednorodzinne) należy poruszać się według następującego schematu:

Mieszkania ponumerowane – korzystamy z istniejącej numeracji mieszkań.

Budynki lub mieszkania nie ponumerowane – stosujemy regułę „lewej ręki”. Reguła polega na tym, że poruszając się wzdłuż budynków (wzdłuż ściany wewnątrz klatki schodowej w budynku) jako kolejne uznajemy te budynki (mieszkania), na które wskazuje lewa ręka.

Typowa instrukcja bywa lakoniczna, ponieważ zasady stosowania procedury ustalonej ścieżki są drobiazgowo omawiane na szkoleniu ankieterów. Rozważmy jednakże przykład, który lepiej pozwoli zrozumieć zasady obowiązujące przy korzystaniu z tej metody.

Przyjmijmy, że ankieter otrzymał następujący adres startowy „ul. Biała 14 m. 5”. Przy ulicy Białej nr 14 stoi budynek wielorodzinny, w którym jest 6 mieszkań oznaczonych numerami od 1 do 6. Przyjmijmy też, że przy ulicy Białej pod numerem 16 jest dom jednorodzinny, a pod numerem 18 budynek wielorodzinny mający też 6 mieszkań oznaczonych numerami od 1 do 6. Postępując zgodnie z powyższą instrukcją należy do adresu startowego doliczyć 3 mieszkania. Rezultat tej operacji jest następujący:

Przykład 7.8

<i>ul. Biała 14 m. 5</i>	<i>adres startowy</i>
<i>ul. Biała 14 m. 6</i>	<i>pierwszy doliczony adres</i>
<i>ul. Biała 16</i>	<i>drugi doliczony adres</i>
<i>ul. Biała 18 m. 1</i>	<i>trzeci doliczony adres - tu należy dobrać respondenta</i>

Należy zwrócić uwagę, że według podanej procedury kolejność mieszkań jest ustalana według numerów, kolejność budynków zaś według reguły lewej ręki. Ponieważ w budynku, w którym podano adres startowy, nie ma trzeciego kolejnego mieszkania, ankieter musi przejść do budynku kolejnego. Nie kontynuuje jednak poszukiwań docelowego adresu w budynku o kolejnym numerze (ul. Biała 15), lecz przechodzi do następnego budynku po tej samej stronie ulicy (ul. Biała 16).

Metoda ustalonej ścieżki charakteryzuje się tym, że procedura poruszania się ankietera przy poszukiwaniu adresu respondenta jest zawsze ściśle określona. Dzięki temu nie narusza ona losowego charakteru próby. Wybór adresu nie zależy tu od woli, czy sposobu postępowania konkretnego ankietera. Każdy ankieter otrzymując, ten sam adres startowy powinien dobrać ankietera w tym samym mieszkaniu docelowym. W szczególności, poprawność doboru respondenta może być skontrolowana. Koordynator czy osoba, której powierzono kontrolę pracy ankieterów, otrzymując dany adres startowy również powinny dotrzeć do tego samego mieszkania.

W niektórych procedurach doboru konieczność posłużenia się metodą ustalonej ścieżki może wystąpić wielokrotnie. Przykładem jest sytuacja, gdy pod znalezionym adresem nie mieszkają osoby należące do badanej zbiorowości. Instrukcja doboru może w takim przypadku wymagać znalezienia kolejnego mieszkania według tych samych zasad.

7.11. Dobór udziałowy

Metoda **doboru udziałowego** bazuje na zupełnie innych zasadach. Ankieter nie otrzymuje dyrektyw określających jednoznacznie, która konkretna osoba wchodzi w skład próby, lecz jedynie dyrektywy ogólne, dotyczące cech społeczno-demograficznych lub konsumenckich osób, z którymi należy przeprowadzić wywiady. Metoda ta dopuszcza swobodę wyboru jako respondenta konkretnej osoby, przy spełnieniu warunku zgodności jej cech z zakładanymi.

Przy stosowaniu metody doboru udziałowego ankieter zawsze otrzymuje założenia dotyczące **płci**, **wieku** oraz **miejsca zamieszkania** potencjalnych respondentów. Do tego dochodzą z reguły pewne cechy społeczne czy konsumenckie, np. wykształcenie, zawód, dochód czy np. fakt posiadania samochodu. Uwzględniając podane cechy ankieter musi samodzielnie znaleźć osobę, która jednocześnie spełnia wszystkie podane kryteria, czyli np. warunek w postaci:

kobieta

wiek 25–34 lata

mieszkająca w mieście ponad 200 tys. mieszkańców

o wykształceniu średnim

Wiele kobiet spełnia podany warunek i każda z nich może wejść do próby. Wybór należy tu całkowicie do ankietera.

Metoda doboru udziałowego zawiera elementy subiektywne, gdyż respondenta spełniającego podane kryteria ankieter wybiera według swojego uznania. Swoboda wyboru nie może być jednak nadużywana i pewne zasady zdrowego rozsądku muszą być zachowane. Próba udziałowa, podobnie jak każda inna, powinna stanowić miniaturę badanej zbiorowości. Stąd też zróżnicowanie dobieranych osób powinno pokrywać *spectrum* społecznych środowisk występujących w obszarze pracy ankietera. Częściowo zostaje to zapewnione przez odpowiednie kombinacje cech kontrolnych, ale nie do końca. Ankieter powinien starać się nie ograniczać poszukiwań do osób podobnych pod pewnym względem, np. wszystkich respondentów dobrać spośród podróżnych na dworcu kolejowym, czy też dobierać wyłącznie osoby elegancko ubrane. Sprawy te bardziej szczegółowo omawiamy w rozdziale 7.11.3. W tym miejscu ograniczymy się do stwierdzenia, że jedynym warunkiem formalnym jest ściśle przestrzeganie podanych zestawień cech kontrolnych. Niekiedy nie jest to łatwe i znalezienie właściwej osoby wymaga wielu prób nawiązania kontaktu z potencjalnymi respondentami.

Mimo znacznej dowolności i wielu elementów subiektywnych metoda udziałowego doboru próby daje zupełnie dobre rezultaty, jeśli chodzi o kształt próby jako całości. Wiele instytutów badawczych, zarówno w Polsce, jak i w innych krajach, stosuje ją jako dominującą metodę dobierania osób w prowadzonych badaniach ankietowych.

7.11.1. Dobór udziałowy: cechy powiązane i cechy niezależne

W próbie udziałowej uwzględniane cechy dobieranych osób mogą być traktowane jako powiązane lub niezależne. **Cechy powiązane** to takie, których złożenie wyznacza kryterium doboru konkretnej osoby jako respondenta. Przyjmijmy, że jako cechy doboru w próbie udziałowej uwzględniono jedynie płeć i kategorię wieku. Ankieter ma zrealizować 3 wywiady, a podane w formularzu doboru układy cech są następujące:

Przykład 7.9

<i>Płeć</i>	<i>Kategoria wieku</i>
<i>Mężczyzna</i>	<i>18-24 lata</i>
<i>Kobieta</i>	<i>35-44 lata</i>
<i>Mężczyzna</i>	<i>45-59 lat</i>

W przypadku cech powiązanych ankieter dobierając osoby musi uwzględnić obie cechy **jednocześnie**. W podanym przykładzie - jeśli wywiad przeprowadza z kobietą, to dobrana kobieta musi być w wieku 35-44 lata. Natomiast w przypadku dwóch mężczyzn, z którymi ma przeprowadzić wywiady, jeden musi być w wieku 18-24 lata, zaś drugi w wieku 45-59 lat.

Gdyby cechy doboru miały być traktowane nie jako powiązane, lecz jako niezależne, to podany przykład tabeli cech kontrolnych z formularza doboru różniłby się niewiele.

Przykład 7.10

<i>Płeć</i>	<i>Kategoria wieku</i>
<i>Kobieta</i>	<i>18-24 lata</i>
<i>Mężczyzna</i>	<i>35-44 lata</i>
<i>Mężczyzna</i>	<i>45-59 lat</i>

W tej sytuacji ankieter ma również przeprowadzić 3 wywiady, w tym 1 z kobietą i dwa z mężczyznami, przy czym jedna z tych osób ma być w wieku 18-24 lata, druga w wieku 35-44 lata, a trzecia w wieku 45-59 lat. Różnica w stosunku do cech powiązanych polega na tym, że nie jest ustalone powiązanie płci z kategoriami wieku.

Przyjmijmy, że ankieter w pierwszej kolejności dobiera respondentkę. Ponieważ jest to pierwszy z trzech wywiadów, to dobierana kobieta może być zarówno w wieku 18-24 lata, jak też 35-44 czy 45-59 lat. Przypuśćmy, że ankieter zrealizował wywiad z kobietą mającą 40 lat. W tym momencie ustalone zostają cechy dwóch po-

zostałych dobieranych osób. Obaj pozostali respondenci muszą być mężczyznami, przy czym jeden z nich musi być w wieku 18–24 lata, drugi zaś 45–59 lat. Ponieważ możliwości doboru kobiet zostały już wykorzystane, podobnie jak możliwości doboru osób w wieku 35–44 lata, to niekiedy w instrukcji doboru zaleca się, aby odpowiednio rubryki formularza doboru wykreślić, ze względu na fakt, że ponownie użyć już ich nie można. W podanym przykładzie należałoby wykreślić pierwszy wiersz (kobieta) w kolumnie płeć oraz drugi wiersz (35–44 lata) w kolumnie kategoria wieku.

Przed realizacją drugiego wywiadu ankieter nie ma swobody co do wyboru płci respondententa (musi to być mężczyzna), ale ma jeszcze swobodę co do wieku dobieranego mężczyzny. Musi on mieć albo 18–24 lata, albo 45–59 lat. Przyjmijmy, że ankieter drugi wywiad zrealizował z mężczyzną w wieku 20 lat. W tej sytuacji cechy ostatniej dobieranej osoby zostają ściśle określone: musi to być mężczyzna w wieku 45–59 lat.

O tym, czy w próbie udziałowej cechy kontrolne należy traktować jako powiązane czy też jako niezależne, decyduje każdorazowo instytut badawczy. Z reguły jest to zapisane w instrukcji doboru, a także często dodatkowo podane w formularzu doboru. Ewentualne wątpliwości w tym zakresie ankieter powinien rozstrzygnąć podczas szkolenia do badania.

7.11.2. Dobór udziałowy: czy respondent należy do badanej zbiorowości?

W doborze udziałowym każda potencjalna osoba, która spełnia podane kryteria, może być respondentem. Pod warunkiem, że należy do badanej zbiorowości. Nie zawsze wszystkie kryteria przynależności do badanej zbiorowości zostają wyszczególnione w instrukcji lub w formularzu doboru. Często przyjmuje się, że pewne kryteria są oczywiste lub wynikają z zasad ogólnych obowiązujących w danym instytucie badawczym.

W wielu badaniach w zestawie cech kontrolnych pomija się rodzaj miejscowości, w której zamieszkują dobierane osoby. Domyślnie zakłada się bowiem, że formularz zostanie przydzielony ankieterowi pracującemu w określonym regionie kraju i dobierającemu badanych w określonych miejscowościach. Niekiedy fakt ten znajduje odzwierciedlenie w formularzu doboru: poprzez podanie nazwy konkretnej miejscowości (np. Kraków, Poznań), czy też kategorii miejscowości (np. wieś w województwie krakowskim). Zdarza się również, że ustalenie w tym zakresie zostaje jedynie przekazane ustnie przez koordynatora podczas szkolenia do badania.

Należy zawsze wziąć pod uwagę, że miejscowość – w której ankieter realizuje wywiady – nie musi być tożsama z miejscem zamieszkania respondententa. Potencjalny respondent może być w danej miejscowości przejazdem, mieszkać zaś zupełnie gdzie indziej. Rozróżnienie między miejscem realizacji wywiadu a miejscowością zamieszkania respondententa jest ważne z tego względu, że zakres badanej zbiorowości definiuje się na podstawie cech osób. Realizacja wywiadów w określonej miejscowości nie gwarantuje, że dobrane osoby będą spełniać kryterium miejscowości

zamieszkania. Przypuśćmy, że badanie obejmuje wyłącznie mieszkańców miast. Rekrutując respondentów ankietier może natrafić na osobę, która na stałe mieszka na wsi, natomiast do miasta przyjechała jedynie odwiedzić krewnych.

Jeśli zatem w instrukcji podano jedynie nazwę miejscowości, w której należy przeprowadzić wywiady, to milcząco zakłada się, że **respondentów należy dobrać spośród mieszkańców** tej miejscowości.

Obok miejscowości, ważnymi kryteriami przynależności do badanej zbiorowości są kraj stałego zamieszkiwania i narodowość. W Polsce na ogół przyjmuje się, że osoby nie znające języka polskiego lub nie posługujące się nim na co dzień nie należą do badanej zbiorowości. Wynika to z faktu, że narzędzie badawcze (kwestionariusz, karty respondenta) są przygotowywane wyłącznie w języku polskim, toteż przeprowadzenie standaryzowanego wywiadu z osobą mówiącą językiem innym niż polski jest metodologicznie niepoprawne, nawet gdyby ankietier biegle posługiwał się językiem respondenta. Szereg wątpliwości powstaje natomiast w sytuacjach, gdy respondent biegle operuje językiem polskim, lecz nie mieszka na stałe w Polsce (np. wyemigrował wiele lat temu i obecnie przyjechał w odwiedziny do rodziny). W takich sytuacjach o ewentualnym objęciu tej osoby badaniem rozstrzyga na ogół kryterium miejscowości zamieszkania - jeśli jest to miejscowość konkretna. Na przykład, jeśli dobieramy wyłącznie mieszkańców Krakowa, to osoba, która na stałe mieszka w Stanach Zjednoczonych, nie może zostać dobrana jako respondent.

Podczas stosowania doboru udziałowego problem niejawnych kryteriów występuje znacznie częściej niż w przypadku respondentów z prób imiennych. W próbach imiennych pewne kategorie osób nie należą do operatu, toteż wylosowanie ich nie jest możliwe. Dobierając badanych według metody udziałowej ankietier częściej napotka tego rodzaju sytuacje, zwłaszcza gdy dobór będzie prowadzony w naturalnych skupiskach osób przyjezdnych (miejsca atrakcyjne turystycznie, dworce kolejowe itp.).

7.11.3. Dobór udziałowy: ogólne zasady stosowane podczas doboru respondentów

Ogólne zasady stosowane podczas doboru osób metodą udziałową mogą mieć w poszczególnych instytucjach badawczych różną postać. Większość stosowanych schematów postępowania przyjmuje, że ankietier powinien dążyć do wyeliminowania tych wszystkich czynników, które prowadzą do dobrania osób w sposób specyficzny czy selektywny, przez co wyniki badania mogłyby ulec wypaczeniu. Chodzi tu o czynniki, które ankietier jest w stanie samodzielnie zidentyfikować na podstawie swojej wiedzy na temat prawidłowości rządzących wywiadem kwestionariuszowym.

Aby dobrze zrozumieć wymogi doboru udziałowego można go porównać z próbą imienną, w której doboru osób w sposób losowy dokonuje komputer. Próba udziałowa stanowi w rzeczywistości substytut próby losowej i stosowana jest w sytuacjach, w których z różnych powodów próby losowej dobrać nie można. Dobierając poszczególne osoby (z uwzględnieniem podanych kryteriów) ankietier po-

winien dążyć do sytuacji, w której cechy dobieranych osób będą podobnie zróżnicowane, jak miałyby to miejsce w próbie losowej. Przykładowo, dobierając w sposób losowy 6 osób w stutysięcznym mieście mamy bardzo małe szanse, iż wśród tych sześciu osób znajdą się dwie mieszkające w tym samym bloku. Płyne stąd wniosek, że dobierając próbę udziałową sześciu osób ankietier powinien unikać sytuacji, w której dwie dobrane osoby będą mieszkały w tym samym budynku.

Na jakie elementy struktury próby zwraca się zatem uwagę przy doborze udziałowym? Przede wszystkim ankietier nie powinien dobierać wszystkich respondentów w jednym miejscu, jeśli miejsce to nie gwarantuje pełnego przekroju badanej zbiorowości. Ilustruje to następujący przykład. Przypuśćmy, że ankietier ma do zrealizowania w pewnym mieście 10 wywiadów - 5 z kobietami, 5 z mężczyznami. W celu dobrania respondentów udał się do kantyny żołnierskiej, w której zrealizował wszystkie 10 wywiadów. W zasadzie bez trudu można przewidzieć strukturę zawodową zbadanych osób. Kobiety są pracownicami obsługi kantyny (kelnerki, bufetowe, kucharki itp.), mężczyźni zaś żołnierzami zawodowymi bądź żołnierzami służby zasadniczej. Ponieważ środowiska te są dość homogeniczne, należy spodziewać się, że poglądy badanych osób okażą się zbieżne. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że tak zrekrutowana próba będzie „gorzej” reprezentować mieszkańców tego miasta niż dziesięcioosobowa próba dobrana w sposób losowy.

Czy zatem ankietier nie powinien dobierać respondentów w kantynie żołnierskiej? Ależ wręcz przeciwnie - osoby tam przebywające bądź pracujące również należą do badanej zbiorowości i nie ma powodów, aby akurat te osoby wyłączyć z badania. Dobrze dobrana próba to taka, która każdej osobie należącej do badanej zbiorowości daje szansę uczestniczenia w badaniu. Kantyna żołnierska jest równie dobrym miejscem doboru osób jak każde inne. Jeśli jednak mielibyśmy w tym badaniu do czynienia z próbą losową, to ile osób na dziesięciu mieszkańców miejscowości byłoby związanych z kantyną żołnierską - jako pracownicy bądź jako konsumenci? Najbardziej prawdopodobna sytuacja to taka, iż wśród dziesięciu losowo dobranych osób nie będzie żadnego pracownika bądź konsumenta kantyny, może zdarzyć się, że będzie jedna taka osoba, natomiast prawdopodobieństwo, że osób tych będzie dwie lub więcej jest nikłe. Płyne stąd wniosek, że najlepiej jest, gdy ankietier w każdym miejscu dobiera co najwyżej jedną osobę.

Druga zasada dotyczy zróżnicowania miejsc, w których ankietier rekrutuje badanych. Wyobraźmy sobie, że nasz ankietier - realizujący 10 wywiadów - świadomy konsekwencji nieprzestrzegania zasady pierwszej dobrał po jednej osobie w dziesięciu różnych miejscach. Oprócz kantyny żołnierskiej było to 9 zakładów gastronomicznych w danym mieście. Czy można przyjąć, że zróżnicowanie tych osób jest zbliżone do zróżnicowania mieszkańców danego miasta? Chyba nie, gdyż są to albo pracownicy zakładów gastronomicznych (specyficzna kategoria zawodowa), albo klienci tych zakładów (specyficzna kategoria społeczna). Dziesięcioosobowa próba nie obejmuje ani jednej osoby, która ani nie pracuje w zakładzie gastronomicznym, ani nie żywi się w takim zakładzie.

Umiejętność rekrutowania respondentów ze zróżnicowanych środowisk jest sztuką trudną i wymaga od ankietera dobrej znajomości struktury badanej zbiorowości, sporego doświadczenia, a przede wszystkim chęci zadania sobie dodatkowego trudu znalezienia osób dostatecznie różnorodnych społecznie czy środowiskowo. Ponieważ działania takie nie zawsze kończą się powodzeniem, instytuty badawcze stosują różne rozwiązania, mające skłonić ankieterów do takich działań, które w całej próbie zapewnią dostateczne zróżnicowanie badanych osób.

Jednym z takich rozwiązań jest wprowadzenie do zestawu cech kontrolnych cechy związanej w jakiś sposób ze środowiskiem społecznym potencjalnych respondentów. Najczęściej cechą tą jest wykształcenie lub kategoria zawodowa. Nie gwarantuje to rzecz jasna dobrania osób zróżnicowanych pod każdym względem (w kantynie żołnierskiej można zapewne znaleźć osoby o różnym poziomie wykształcenia), aczkolwiek częściowo przynajmniej sprzyja poszukiwaniu osób obracających się w różnych środowiskach.

Instytuty, które realizują dużą część swoich badań na próbach udziałowych, stosują często jeszcze inną strategię. Starają się mianowicie tak ukształtować skład społeczny ankieterów, aby byli wśród nich przedstawiciele różnych środowisk. Sprzyja to sytuacjom, w których cała zbadana próba będzie zróżnicowana, mimo naturalnej skłonności ankieterów do dobierania osób w środowiskach najlepiej im znanych.

Stosując dobór udziałowy ankieter musi pamiętać, że dla prawidłowo przeprowadzonego wywiadu jest również istotny stopień znajomości ankietera z respondentem. Standardowa procedura realizacji wywiadu kwestionariuszowego zakłada, że respondent i ankieter przed rozpoczęciem wywiadu **nie znają się wzajemnie** i są dla siebie osobami obcymi. Do tej sytuacji dostosowane są sformułowania i układ pytań w kwestionariuszu. Jeśli ankieter i respondent znają się wzajemnie, to założenia wywiadu nie są spełnione. Podczas zadawania niektórych pytań respondent może czuć się zażenowany, iż komuś sobie znanemu lub bliskiemu musi ujawnić swoje poglądy. Z kolei ankieter może czuć się niezbyt komfortowo zadając pytania, na które zna odpowiedź (np. dotyczące cech metryczkowych respondenta). Dlatego w badaniach realizowanych techniką kwestionariuszową przyjmuje się, że respondent i ankieter nie znają się nawzajem.

Gdy próba jest dobrana metodą losową, to prawdopodobieństwo, że ankieter trafi na kogoś sobie znanego, jest nikłe. A gdyby nawet taka sytuacja nastąpiła, to fakt ten ankieter zobowiązany jest zgłosić koordynatorowi, który przydzieli wywiad z daną osobą innemu ankieterowi.

W przypadku próby udziałowej ankieter jest natomiast zobowiązany samemu zadbać o to, aby wywiadów nie realizować z osobami sobie znanymi. Zdarza się, że o wymogu tym zapominają nawet doświadczeni ankieterzy. Przypomnijmy zatem, że zakaz realizowania wywiadów z osobami sobie znanymi bierze się stąd, iż procedura wywiadu kwestionariuszowego dostosowana jest do sytuacji typowej, w której ankieter z respondentem nie znają się nawzajem. Przeprowadzenie według tej procedury wywiadu z osobą znajomą prowadzi do zakłóceń w procesie interogacji, którym ankieter nie jest w stanie skutecznie przeciwdziałać. Prowadzić to może do wypaczenia wyników badania.

7.12. Kategorie osób wykluczonych z uczestnictwa w badaniu

W badanej zbiorowości istnieją pewne kategorie osób, które z różnych przyczyn muszą być wykluczone z uczestnictwa w badaniu.

Pierwszą taką kategorię stanowią osoby, których **wykonywany zawód lub prowadzona działalność kolidują z tematem badania**. Przypuśćmy, że badanie dotyczy znajomości w społeczeństwie reklam produktów pewnej marki. Osoba, która pracuje w agencji reklamowej i zawodowo uczestniczy w kreowaniu i przygotowywaniu reklam, będzie orientowała się w reklamach eksponowanych w okresie realizacji badania dużo lepiej niż przeciętny człowiek. Przeprowadzenie z taką osobą wywiadu w mniejszym lub większym stopniu zawyży wyniki całego badania, którymi są w tym przypadku informacje o znajomości różnych reklam przez społeczeństwo.

Zasięg grup zawodowych, które są wyłączone z uczestnictwa w badaniu, może być szerszy lub węższy. W niektórych badaniach konsumenckich zakaz uczestnictwa rozciąga się na osoby pracujące w produkcji lub dystrybucji dóbr danego typu, a mogą to być dość liczne grupy ludzi. W przypadku objęcia badaniem produktu z kategorii artykułów spożywczych (np. masła) mogłyby to być osoby: produkujące artykuł na potrzeby własne, co obejmuje rolników i osoby pomagające w gospodarstwach rolnych; osoby zatrudnione w zakładach zajmujących się przetwórstwem danego produktu; zatrudnione w hurtowniach, magazynach, a także przy transporcie tego produktu; zatrudnione przy sprzedaży i dystrybucji produktu, co obejmuje liczne w naszym kraju kategorie właścicieli sklepów i punktów sprzedaży oraz sprzedawców.

Drugą grupą zawodową, która jest wykluczana z większości badań konsumenckich, są **osoby pracujące dla konkurencji**. Chodzi tu zarówno o osoby pracujące w konkurujących ze sobą instytucjach badawczych, jak też o osoby zatrudnione w przedsiębiorstwach konkurujących z firmą klienta zlecającego instytucjowi przeprowadzenie badania.

Wykluczenie z badania osób pracujących dla konkurencji wynika stąd, że przedmiotem badania może być nowy produkt czy nowa technologia objęta tajemnicą handlową. Znaczna część badań konsumenckich dostarcza informacji dotyczących nowych produktów jeszcze przed wprowadzeniem ich na rynek. W fazie tej szuka się słabych i mocnych stron nowego produktu, testuje jego różne warianty, sprawdza w mikroskali recepcję przygotowywanej kampanii reklamowej towarzyszącej wprowadzeniu produktu na rynek, bada chęć zakupu produktu przy różnych wariantach cen i opakowań itp. Wszystkie te działania wymagają poniesienia przez producenta znacznych nakładów, a ich skuteczność zależy w dużym stopniu od tego, jak bardzo rozwiązania te okażą się lepsze od rezultatów analogicznych prac prowadzonych przez konkurentów. Dlatego też jest rzeczą niedopuszczalną, aby przedstawiciel konkurenta uzyskał informacje o prowadzonych pracach drogą uczestniczenia w badaniu, w którym okazuje mu się pewne wyniki tych prac i pyta o opinie na ich temat, a niekiedy zostawia na pewien czas produkt objęty tajemnicą do próbnego użytkowania.

Ochrona tajemnicy handlowej klienta w procedurze badania jest na tyle ważną sprawą, że na ogół z badania wyklucza się nie tylko osoby bezpośrednio pracujące dla konkurenta, lecz także osoby im bliskie, w tym członków rodzin, przyjaciół, znajomych.

Trzecia kategoria osób wyłączonych z badań obejmuje osoby, które **w ostatnim czasie uczestniczyły w innych badaniach**. Sam fakt uczestnictwa w badaniu wpływa bowiem na sposób formułowania poglądów i opinii. Dlatego też instytuty badawcze muszą chronić się przed sytuacją, w której badaniu podlegają nie przeciętni konsumenci, lecz zawodowi respondenci. Część badań wiąże się z gratyfikacjami, które otrzymują respondenci za udział w badaniu. Dlatego też istnieją grupy osób, które bardzo chętnie zgadzają się na uczestnictwo w badaniach, traktując to jako dodatkowe źródło korzyści materialnych czy też miły i ciekawy sposób spędzania czasu. A ponieważ w wielu badaniach osoby nie są losowane, lecz wybór konkretnych osób zależy wyłącznie od ankietera (np. przy doborze udziałowym), stąd niebezpieczeństwo uczestniczenia w badaniach ciągle tych samych osób jest poważne.

Dlatego też instytuty badawcze z zasady określają minimalny czas, jaki musi upłynąć pomiędzy uczestnictwem danej osoby w dwóch kolejnych badaniach, niezależnie od tego, czy badania prowadzone są przez ten sam instytut, czy też przez różne instytuty. Okres ten wynosi na ogół pół roku, chociaż w różnych instytutach czy też w różnych badaniach ustalenie to może być inne. Ankieter musi znać okres karencji ustalony przez instytut, dla którego realizuje wywiady. Osoby, które warunkowo tego nie spełniają, nie mogą uczestniczyć w badaniu.

W celu upewnienia się, czy dobrana osoba nie należy do jednej z kategorii osób wyłączonych z badania, na początku kwestionariusza zamieszcza się niekiedy tak zwane **pytania selekcyjne** (termin angielski: *screener*). Poniżej przedstawiono przykładowy blok takich pytań.

Rycina 7.7. Przykład pytań selekcyjnych

KWESTIONARIUSZ REKRUTACYJNY	
Dzień dobry. Nazywam się Jestem współpracownikiem Instytutu badawczego Przeprowadzamy obecnie badanie dotyczące produktów spożywczych i chciał(a)bym zadać Panu(i) kilka pytań.	
S1. Płeć respondenta Zaznacza ankieter.	1. kobieta —> <i>sprawdzić z formularzem doboru</i> 2. mężczyzna —> <i>sprawdzić z formularzem doboru</i>

<p>S2. Czy w ciągu ostatnich 6 miesięcy brał(a) Pan(i) udział w badaniach rynkowych lub spotkaniach organizowanych przez firmy badawcze? <i>[ANKIETER: Zaznaczyć tylko <u>jedną</u> odpowiedź respondenta.]</i></p>	<p>1. Tak → <i>zakończyć wywiad</i> 2. Nie</p>
<p>S3. Czy Pan(i) lub ktoś z Pana(i) rodziny lub znajomych pracuje w agencji reklamowej, ośrodku badania opinii lub firmie marketingowej? <i>[ANKIETER: Zaznaczyć tylko <u>jedną</u> odpowiedź respondenta.]</i></p>	<p>1. Tak → <i>zakończyć wywiad</i> 2. Nie</p>
<p>S4. Proszę powiedzieć, ile ma Pan(i) lat? <i>[ANKIETER: Zaznaczyć <u> jeden </u> przedział wiekowy zgodnie z odpowiedzią respondenta.]</i></p>	<p>1. poniżej 15 lat → <i>zakończyć wywiad</i> 2. 15-25 lat → <i>sprawdzić z formularzem doboru</i> 3. 26-35 lat → <i>sprawdzić z formularzem doboru</i> 4. 36-45 lat → <i>sprawdzić z formularzem doboru</i> 5. powyżej 45 lat → <i>zakończyć wywiad</i></p>

Brak pytań selekcyjnych w kwestionariuszu nie oznacza, że w danym badaniu nie obowiązują omówione wyżej kryteria wyłączenia niektórych kategorii osób. Informacje o ich formie i zasięgu ankiet uzyska podczas szkolenia do badania bądź też informuje o nich instrukcja doboru. Warto wiedzieć, że w badaniach opinii społecznej kryteria te mają na ogół charakter ogólny i sprowadzają się do przestrzegania okresu karencji między uczestnictwem w różnych badaniach oraz niewykonywania pracy na tego samego czy innego instytutu badawczego (np. ankieter jako respondenta nie może dobrać innego ankietera). W badaniach konsumenckich kryteria te mają charakter bardziej szczegółowy, wykluczając z udziału w badaniu konkretne kategorie zawodowe czy osoby pracujące na rzecz konkretnych instytucji.

Największe potencjalne zagrożenia w badaniach konsumenckich wiążą się - rzecz jasna - z nieświadomym ujawnieniem przez ankietera tajemnicy handlowej klienta instytutu badawczego przedstawicielowi konkurenta uczestniczącemu w badaniu jako respondent. Ponieważ tajemnica handlowa jest prawnie chroniona, teoretycznie sytuacje takie nie powinny mieć miejsca, gdyż respondent pracujący

dla konkurenta powinien o tym fakcie poinformować ankietera i nie wyrazić zgody na udział w badaniu. Można jednak trafić na osobę nieświadomą bądź wręcz nieuczciwą. Dlatego też realizując wywiady w domach respondentów ankieter powinien zwrócić uwagę, czy pewne przedmioty bądź sytuacje nie wskazują na pracę respondenta bądź kogoś z jego rodziny dla innego instytutu badawczego bądź dla firmy produkującej dobra lub świadczącej usługi w tym samym sektorze rynku, którego dotyczy problematyka badania. Przykładem tego rodzaju przedmiotów może być stojący przed mieszkaniem respondenta samochód z logo firmy z danej branży, znajdujące się w mieszkaniu materiały reklamowe lub gadżety, których ilość bądź charakter wskazuje, że nie zostały przypadkowo otrzymane, lecz są dystrybuowane przez którąś z zamieszkujących osób, czy też ankiety tego samego bądź innego instytutu badawczego. W przypadku natrafienia na tego rodzaju sytuację ankieter powinien wyjaśnić respondentowi, że **nie wolno** mu przeprowadzić wywiadu z osobą pracującą w określonej instytucji bądź z członkiem rodziny takiej osoby. Sformułowanie obiekcji w sposób jawny obliguje na ogół respondenta do wyjaśnienia powodów, dla których przedmioty związane z daną firmą znajdują się w mieszkaniu. Na podstawie uzyskanego wyjaśnienia ankieter może dopiero rozstrzygnąć, czy jest uzasadnione wykluczenie danej osoby z badania, czy też wywiad może zostać zrealizowany.

7.13. Odmowa uczestnictwa w badaniu

Z **odmową** mamy do czynienia wtedy, gdy wybrana osoba **nie wyraża zgody** na udział w badaniu. Doświadczony ankieter dysponuje całą gamą technik perswazyjnych, których celem jest skłonienie wybranej osoby do współpracy. Jeśli mimo ich zastosowania potencjalny respondent kategorycznie odmawia uczestnictwa w badaniu, to mamy do czynienia z sytuacją odmowy.

Odmowa jest świadomym wyborem potencjalnego respondenta. Każda wybrana osoba ma prawo nie zgodzić się na przeprowadzenie z nią wywiadu, a ankieter ma obowiązek prawo to uszanować. Na ogół jednak respondenci nie odwołują się bezpośrednio do tego prawa, lecz wykazują postawę wahania i szukają powodów, dla których mogliby uniknąć uczestnictwa w badaniu (np. tłumaczą się brakiem czasu w momencie, w którym przyszedł do nich ankieter). Dlatego przyjmujemy, że z sytuacją odmowy mamy do czynienia wtedy, gdy jest ona wyrażona w sposób **kategoryczny i konsekwentny**. Ankieter musi być przekonany, że dalsze próby nakłonięcia wybranej osoby do uczestnictwa w wywiadzie okażą się bezowocne.

Odmowa musi być przez potencjalnego respondenta **wyrażona osobiście**. W poniższym przykładzie mamy do czynienia z sytuacją, która nie może być zakwalifikowana jako odmowa, mimo że nosi wiele znamion sytuacji odmowy.

Przykład 7.11

Po udaniu się pod wskazany adres ankieter zastał kobietę w wieku około 50 lat. Okazało się, że jest ona matką potencjalnego respondenta, zaś jej syn jest w domu nieobecny. Podczas rozmowy kobieta oświadczyła, że miesiąc wcześniej do syna przyszedł inny ankieter. Po jego wyjściu syn był zdenerwowany tym, że stracił tyle czasu na „głupią ankietę” i przekazał matce, aby więcej do domu nie wpuszczала żadnego ankietera, bo on i tak się „na ankietę” nie zgodzi.

W podanym przykładzie jest wysoce prawdopodobne, że potencjalny respondent odmówi, aczkolwiek ankieter nie może tego z góry założyć. Powinien starać się skłonić matkę, aby umożliwiła mu kontakt z synem wyjaśniając, że syn sam powinien zdecydować w tej kwestii.